

Marja Boršnik

TAVČARJEVA BOGOMILA

Leta 1884 je vse leto izhajal v Ljubljanskem zvonu Tavčarjev roman *Mrtva srca*, ki se je zdel nekaterim našim vodilnim sodobnikom pre-romantičen. Šolarka Franica Košeninijeva pa ga je s takšnim užitkom prebirala, da si je želela spoznati tudi avtorja. Ko se ji je to na nekem plesu posrečilo, se je vanj zaljubila pa tudi on vanjo. Triintridesetletni pisatelj je bil dovolj galanten, da je na dobrodelni prireditvi za dvajset goldinarjev odkupil oleandrov cvet iz njenih las, hkrati pa preveč malodušen, da bi si bil lahko resno upal misliti na to lepo, živahno dekle. Ne le, da se mu je zdela po letih premlada, sebi samemu se je v tistih časih videl za vsako novo ljubezen prestar.¹ Saj je prav v teh časih zaključil dve desetletji, odkar mu je bila prva ljubezen s prvimi verzi sprožila mladostno ustvarjalnost, in to doživetje je bilo zanj nekaj tako bolečega, kot da mu je do smrti ranilo srce. Dve leti manj kot dve desetletji se je vanj nabirala grenkoba, ki mu je oblikovala prvi mladostni roman. Še tri leta delj je potreboval, da ga je mogel dati javnosti. In igra usode je hotela, da mu je prav ta roman privabil novo ljubezen, ki se je končala v srečnem zakonu.

Hkrati pa je ta »igra usode« hotela, da prav z istim letom in z istim mescem, ko se je pričel v tisku pojavljati roman *Mrtva srca* kot osrednji spomenik prvi ljubezenski tragediji, Tavčarju dejansko umre tudi junakinja te tragedije Bogomila.

Ljubljansko slovensko časopisje je ta dogodek zabeležilo s kratko osmrtnico,² nemško pa se je razpisalo,³ da je 15. januarja »po daljšem, zelo težkem trpljenju« za jetiko umrla veleposestnica Emilija Terpine (Terpinz), žena trgovca Ivana Baumgärtnerja, mati treh hčera: Josipine, Marije in Alme. Ta dama iz visokih ljubljanskih krogov ni bila nič manj

¹ Prim. ZS 1925, 53 s.; TZD VIII, 186 s.

² SN 14., 15. in 16. januarja 1884; S 14., 15. in 16. januarja 1884; Novice 16. januarja 1884.

³ LZg 14., 15., 16. in 17. januarja 1884; Laibacher Wochenblatt 19. januarja 1884.

splošno uvaževana in občudovana »zavoljo svojega močnega značaja in živega smisla za dobrodelnost« kakor »zavoljo svojih redkih duhovnih darov in odličnih talentov«. Izredna udeležba pri impozantnem pogrebu, ki so ga spremljali vsi sloji do vrhov — naštetí so posamezniki od deželnega predsednika barona Winklerja in deželnega poglavarja grofa Thurna ter ljubljanskega župana Grassellija preko številnih drugih posvetnih in cerkvenih dostojanstvenikov —, poleg komaj še kdaj vidnega tolikšnega bogastva prelestnih rož so dokaz globoko doživete žalosti in iskrene simpatije, ki jo je ta komaj štiriintridesetletna gospa vzbujala v vseh slojih.

Šest dni po Bogomilini smrti je Tavčar na Turjaškem trgu odprl svojo odvetniško pisarno⁴ in si šele s tem uglednim položajem pridobil možnost za vstop v Emilijino aristokratsko-denarniško družbo. Takrat pa so bile njegove ambicije že zdavnaj usmerjene drugam — v razvoj in povezavo z mladim slovenskim meščanstvom, katerega tipična predstavnica je postajala tudi slovensko zavedna bogata dedinja Franica.

Mrtvi ljubezni do Bogomile, hkrati pa komaj vznikli ljubezni do Franice je Tavčar isto leto 1. septembra v Kresu posvetil dve Jesenski pesmi, ki prepričljivo nakazujeta, kar je hotel z značko —R.— pred javnostjo prikriti.⁵

Drevo ljubezni mu je ozelenelo prepozno: cvetje se mu bo osulo brez plodu in brez sledu izginilo. Poletje je pesniku minilo, srce mu je zdavnaj mrtvo. Zaman je mrlo po ljubezni in osamljeno jokalo —

Ljubezni prve vzor v togoti
Zasmeh umoril je svetâ.

(1. Prepozno)

Dokler se je vila med cvetjem kot zlata nit pot mladosti, je žarela sreča po vseh stezah v slednjem koraku. A majniško cvetje ospe prvi dih vetra. Srce si ne želi nazaj brezplodnih pomladnih obljub,

Mladosti ne zavida cvetov,
Ki slana prva jih vmori.

(2. Poglej, na polje slana pada!)

⁴ SN 19. januarja 1884.

⁵ Ponatis z vnanjim komentarjem v TZD VIII, 385.

Tu je zamisel Cvetja v jeseni in notranje pojasnilo, kako da se je zdel Tavčar že v tridesetih letih sam sebi prestar in bolan. Ti verzi ljubezni so prepleteni s cvetjem — z osrednjo metaforo, ki se kot téma v nenehnih variacijah vseskoz pojavlja zlasti v njegovi mladostni poeziji.

1

Ali je mogoče, da je Ivan Tavčar že kot dvanajstleten deček našel resonančen prostor za svojo prvo tenko strunico?!

Leta 1865 je prinesla zagrebška Torbica izpod peresa Ivana T.⁶ naslednjo pesem:

ZVEZDICAM

Zvezdice sjajne	Toraj vas prosim
V daljni višini,	Zvezdice mile,
K vam se oziram	Da mi poveste
V solzni dolini.	Od <i>Bogomile</i> :
Ljubice moje	»Ali bo dolgo
Zmiraj ste bile,	Še mi <i>nemila</i> ?
V sreči, v nezdah	Al se je znabit'
Vedno svetile.	Že omečila?«
V letih otročjih	Njenega srca
Mi ste sijale,	Moč ni dobiti!
V sanjah presladkih	Zvezdice drage
Me zazibále!	Vas čem ljubiti!
Tugo in žalost	Vas bom pozdravljal
Zvezdice zale,	S solzne doline,
Mi ste že večkrat	Dokler se vzdignem
S srca pregnale.	V vaše višine!

V drugem letu Torbice, ki se je pod naslovom Torbica jugoslavjanske mladosti preselila iz Ljubljane v Zagreb, začela izhajati v tisku in sprejemati tudi srbohrvaško gradivo, je prevzel uredništvo tega srednješolskega glasila zagrebški slušatelj prava Nikomed Ravnikar. Kot pomožni urednik pa mu je pomagal bivši urednik prvega letnika Torbice Ludvik Tomšič,⁷ ki je bil v glavnem zavoljo takšnega dela izključen iz četrtega

⁶ Ivan T., Torbica jugoslavjanske mladosti, II. letnik, 2. številka, str. 59—60.

⁷ DS 1902, 382. Po pripombi v vpisnici ljubljanske humanistične gimnazije za leto 1862 je bil po sklepu šolske konferencé 30. maja izključen »zavoljo nočnega pohajkovanja, kavarniških obiskov itd.«.

razreda ljubljanske gimnazije in tako prisiljen, preseliti se na Hrvaško. Tako se je polagoma pohrvatil v Ljudevita Tomšiča, čeprav je še precej časa vzdrževal stike s slovenskimi literati, zlasti s slovenskim dijaštvom in se tudi sam objavljaju v slovenščini ni odrekel.

Tavčar je svoje prve pesmi poslal v Zagreb že pred koncem marca 1865, kot je datiran uvod k prvi številki, kjer uredniška listnica na str. 48 izjavlja: »Gosp. J. T. v Lj.: Zelò nam je žal, da že v ta zvezek nismo kaj Vaših stvari uvrstiti mogli. Prosimo, pišite. —«

Uredništvo je torej Tavčarjeva pošiljka prijetno presenetila, saj med gradivom, ki ga je imelo dotlej na razpolago, še ni našlo toliko prirodne, preproste iskrenosti. Od začetka junija⁸ naprej je pričelo objavljati njegove pesmi, ki zanje ne vemo, kako in kdaj so dotekale.

Če Ludvik Tomšič nekaj let mlajšemu Tavčarju ni sam posredoval prvih objav v Torbici, ga je k temu utegnil pripraviti Tomšičev bivši sošolec, Tavčarjev ožji rojak Blaž Jereb.

Po Tomšičevi izključitvi in odhodu iz Ljubljane so njegovi dotedanji sošolci tu v petem razredu gimnazije v ožjem in tišjem krogu nadaljevali, kar je bil on zasnoval. Zadovoljili so se s skromnim rokopisnim glasilom Slavec, ki je kot unikat le deloma ohranjen.⁹ Da je to res glasilo bivših Tomšičevih tovarišev istega letnika, se dá sklepati iz pesmi nekega H[?]. L.: Slavec petošolcem. Zavaljo slabih izkušenj s posledicami ki so zadele Tomšiča, si namreč avtorji s pravimi imeni niso upali na dan.

Kdo naj bi bil pobudnik tega lista?

V nobeni od obeh paralelk tedanje pete gimnazije ni bilo dijaka, ki bi si bil ohranil literarno ime. O tedanjem petošolcu Juliju pl. Kleinmayru, avtorju kasnejše po Levstiku tako zasmehovane literarne zgodovine, ni znano, da bi se bil literarno poizkušal. Kot tak je znan en sam tedanji ljubljanski petošolec, Kleinmayrov in Tomšičev sošolec Blaž Jereb.

Ta ponižni dninarjev sin in Tavčarjev ožji rojak iz Poljan¹⁰ se je bil oglasil s kratko prozo že prejšnje leto v ljubljanski Torbici s celim imenom, dostavljajoč: »Tudi jaz ti [Torbici] prve vaje izročim. Ne zavrzi

⁸ Približni datum 2. številke II. letnika izvemo iz Noviškega poročila (N 10. junija 1865). Naslednji zvezki so datirani.

⁹ Slavec. Rokopisni dijaški list, 1865. NUK, Ms 680.

¹⁰ Prim. gimnazijske vpisnice v MALj.

jih, dasiravno jih k drugim od Tebe že donešenim spisom enačiti ne zamorem.¹¹ Misli si, da sem še revno podučen rojak, voljo pa vendar imam, iz vsega srca, mili majki Slavi služiti. Znaprej si bom prizadeval, veliko vaj Ti poslati, ktere morajo biti vedno boljši.«¹²

V duhu takšne vdane rodoljubnosti nastopa tudi glavni sodelavec Slavca Lipoljub, ki pravi že v uvodnih besedah k prvi številki 18. januarja 1863 med drugim: »Kdo bi zamogel vse tiste naštetih, kateri se svojega rodu po neumnosti sramujejo, kadar med ptuje ljudi pridejo? ... Tako mora Slava žeti, kar je sejala? Sinu je gojila in ga dobro odgojila, alj on se je izneveril in potegnil jo je za ptujci, in jo je zaničeval. Toda roka božja je nad glavo njegovo, in kazen ga tudi zadane. Komaj ne zamora več tujcu pomagati, ga vsi zapuste, in revež se zaveda — toda prepozno ... Zdi se mu, kakor da bi stal na pragu koč, v kateri se je njegova zibelka zibala, pa mirne koč ni več zanj, zapustil jo je in povratek mu je zaprt ... Zdaj smo nezmožni, da pomagamo narodu, alj mi smo še mladi, in zamoremo zmožni postati, ako le hočemo ... Ljubimo svoj narod, učimo se pridno v vsakem obziru, in tako bomo enkrat koristni udje narodnega življenja ... Ljubimo, predragi Slovenci, svoj dom in svoj narod, jest nočem s tim reči, da moramo druge narode sovražiti, ampak sovražiti se da le to, kar nam brani naš namen, našo sveto nalogo doseči. Ker se pa ljubezen le v delu pokaže, toraj delajmo neutrudljivo, učimo se našega jezika, in naše misli naj bodo vedno na to obrnjene, da ljubimo narod.«

Vneta, a za tedanjega petošolca nespretna izpoved domovinskega čustva, kakršno bo komaj nekaj mesecev kasneje prvošolec Tavčar ujel v tako prisrčne verze! Prav verjetno je bil ta Lipoljub, glasnik sorodnih čustev, Blaž Jereb, ki ga pohlevnost ni ovirala, da bi se tesneje ne družil s tem nekaj let mlajšim, a bistrejšim Poljancem.

V svojem in v paralelnem razredu je imel Jereb še tri ožje rojake-Poljance: Valentina Klobovsca, Franca Ferlana in Janeza Demšarja; in poleg teh še vrsto sošolcev iz škofjeloškega in kranjskega okolja, ki naj bo od njih tu naveden samo še Janez Schiffrer iz Gorenje Save pri Kranju. Z družinskimi imeni navedenih se je čutil Tavčar toliko povezanega, da jim je kasneje v svojem delu postavil tak ali drugačen spo-

¹¹ K tej izjavi je sošolčeva Torbica pokroviteljsko blagohotno pripisala pod črto: »Imate jako ponižne misli. Vaši spisi mi bodo jako dragi.«

¹² Torbica 1862, 29. NUK, Ms II, B 24, 480.

menik. Najpretnesljujejši spomenik pa je postavil Blažu Jerebu — nesrečnemu bivšemu študentu Vidu v noveli V Karlovcu.

V opombah k tej noveli je naglašeno, da se karlovški študent Gregor Jereb po »svojem življenju, značaju in delu... tako razlikuje od Vida, da temu ni mogel biti za model«. ¹³ Tak romantični model, ljubitelj literature in Shakespeara, je mogel pač biti le Blaž Jereb, ki so ga v višji šoli navedeni in podobni interesi preveč zaposljevali, da bi se bil mogel posvečati študiju s tolikšnim uspehom, kakor je bil sklenil. Potem ko je s težavo premagal šesti razred in šolnine ni bil več oproščen, je bil prisiljen gimnazijo zapustiti in se verjetno vrniti domov.

V nižji šoli je stanoval Jereb v Poljanskem premestju št. 20 oziroma št. 67, ¹⁴ torej v dokajšnji bližini sošolca Ludvika Tomšiča, ki je do izključitve tamkaj prebival v hiši št. 72, in Tavčarja, ki je vsaj kot prvošolec prav tam stanoval v hiši št. 82 pri neki Poloni Streinerjevi. ¹⁵ V isti hiši je leta 1863 in kasneje poleg omenjenih petošolcev Franca Ferlana in Janeza Demšarja ter nekaterih drugih poljanskih dijakov kar mrgolelo proletarcev in obrtnikov, katerih glavna zaposlitev je bilo šivanje in tkalstvo. Med njimi beležijo župnijske matice tudi mladoletnike Tavčarjevih let, ki jih ni najti po šolah.

Ta mladina iz poljanskega predmestja si je lahko v tistem času privoščila nič koliko skupnih zabav. Pisatelj rad opisuje spopade med dijaki in drugimi mladiči, kar je tudi v zgodovinski preobleki utegnil črpati iz lastnih spominov. V takšnem tipično mladostniškem vzdušju se je razmahnila njegova domišljija v pustolovsko smer, kamor jo je gnalo tudi ustrezajoče tuje in domače berilo. Če se v Obiskih spominja, da je pričel v Novem mestu »čitati nemške romane najnižje vrste«, ¹⁶ bo to morda držalo za romane, ne pa za druge pustolovske zgodbe, ki so se ohranile v njegovi knjižnici in se je z njimi utegnil seznanjati že poprej.

Nič čudnega, če sta tovariša že v Slavcu s takšnima storijama tekmovala za prvenstvo. Lipoljubova »izvirna« oziroma »izmišljena pri-

¹³ TZD I², 514.

¹⁴ Prim. za te kakor tudi za naslednje podatke gimnazijske vpisnice v MALj.

¹⁵ V vpisnici je leta 1864 navedena njegova gospodinja Apollonia Steiner, Schiefstättgasse N 82, vendar se v matičnih knjigah Šentpeterske župnije, kamor Streliška ulica spada, ta ulica prav tako tedaj še označuje s skupnim imenom Poljansko predmestje. Prav iz teh matic pa se dá posneti, da se družina, kjer je Tavčar takrat prebival, ni imenovala Steiner, marveč Streiner.

¹⁶ Izidor Cankar, Obiski, 1920, 141.

povedka« Zvesti prijatelj in Janezova »izmišljena pripovedka« Tolovaj¹⁷ sta si v tem in drugem sorodni. V obeh je prizorišče gozd, kjer se nedolžni ljudje koljejo s tolovaji. Vendar sta Lipoljubova junaka poštenjaka, medtem ko Janezov France s prijateljem Jernejem vred ni drugega kakor samo razbojnik-»tolovaj«, ki dela zlo. Po belo-črnih krištofšmidovskih klišejih ima plemenitega brata, ki ostaja prav tako pasiven, kakor je aktiven njegov antipod. Fabula je pri obeh podobno neizdelana, primitivna in nemotivirana, pri obeh je pač najvažnejši pokol, vendar je Janezov nazornejši, kakor je tudi potek dogajanja bolj živ. Njegov izraz je bolj zgoščen, udaren. Okorni, začetniški jezik kaže to in drugo značilnost kasnejšega Tavčarja: spakedrane deležnike (šumajoče perje; spijočega glavarja); uporabo neprehodnih glagolov v prehodnem pomenu (po drevji, katero je mrzli veter pihljaj); pačenje velelnikov (pokazajte); svojevrstno, tudi izumetničeno rabo besed (perje, protiti, bolehas v pomenu listje, pretiti, bolehav). Takšne in podobne izrazne afektacije se bodo v naslednjem Tavčarjevem obdobju bujno razšopirile.

Sicer pa je ta prva Tavčarjeva proza zgolj plod veselja do fabuliranja in nima z avtorjem nič skupnega. Kdor v avtorjevo protislovnost ni prodril, utegne zmajevati z glavo, kako je zmozel hkrati s tako malo dozorelo prozo tolikšno izpovednost in prizadevnost v verzih. Vendar pa je že v kratkem sestavku Poldne na deželi¹⁸ pokazal nekaj vsebinskih in slogovnih značilnosti, ki vežejo to njegovo najzgodnejše začetniško obdobje s kasnejšim klasičnim obdobjem v zaključen krog.

Spis začenja v ritmičnem zanosu, ki mu podreja besedni red, nakar preko svetopisemskega citata preide v vsakdanjo prozo. Ta naj z drastičnim izražanjem podkrepi trdoto in skromnost kmečkega življenja in dela, ki vzdržujeta ves svet, a sta ničvrednejem kljub temu predmet zasmeha. O primerjavi obilja gospode s kmečko revščino bi lahko še več povedal, a se mu še to zdi preveč. Kmečki trud pa je poplačan z mirno vestjo, bogatejšo od vladarjeve.

Poudarjanje kmečkega notranjega bogastva je za Tavčarja že v tem času značilno. Na to je uprt njegov gorenjski kmečki ponos, ki se od gospode ne dá ponižati. Zaveda se vseh prednosti življenja na kmetih

¹⁷ TZD I², 365–369 (objava). V komentar (tam, 526–527) se je na str. 527 ob navedbi Blaža Jereba v tretji vrsti vrinila tiskovna napaka: o Jerebu govori ta knjiga še na str. 514, ne pa na str. 427.

¹⁸ TZD I², 369–370 (objava), 527–528 (komentar).

sredi prirode. Priroda ga poživlja in vedri tudi v okolju gospode, kjer se zavoljo kmečkega porekla in revnih osebnih razmer ne počuti dovolj varnega. Razgibano razpoloženje izpoveduje pesem¹⁹

POMLAD

Solnce nam gorkeje sije, Modro kaže se nebo, Sneg široki svet ne krije, Kakor je po zimi b'ló.	Vse je živo, vse se giblje, Pesmica povsod doní; Se po vodi čolnič ziblje, Ž njega lira se glasi
Lepi dnevi se vrnilí, Kak' prijetno pač je to! In drevesa so povili S krasno suknujo zeleno.	Vesljar tu veselo peva, Glas se sliši lire vmes, Da srce si s tem ogreva; Vse veselje, vse je ples.
Ptiči k nam so tud' dospeli, Po vsih logih pojejo, Stari, mladi, vsi veseli Po vejicah gnezdiijo.	Z gore v dol se tudi čuje Vsim pastirjem ljubljén glas, Kter'ga duh se zdaj raduje, Ko iz višine zre na nas.

Takšno čisto srečo lahko uživa mlado bitje samo v harmonični povezavi z življenjem, ki ga ljubi. Tako utegne premostiti vse pomisleke, tudi družbene, kakršne dá slutiti nekmečko okolje. Saj veselo petje ob liri (!), ki zveni iz čolna, utegne nakazovati razkošno graščinsko življenje z vnetim čolnarjenjem po bajerju v parku, kakršno je Tavčar takrat lahko sodoživljal. Neposredna realistična izpovednost, katere predmetni svet je star kakor zemlja: zvezde, cvetje, drevje, ptiči, ga je torej vezala na pristno doživet notranji svet, čeprav tega še ni bil sposoben z novimi sredstvi prikazati.

Ta pesem ne izpoveduje erotike in njenih bolečin. Izšla je kot prva, čeprav so bile druge poprej odposlane. Pesem Solzé, ki je objavljena v Torbici kot zadnja leto dni po izidu Pomladi, kaže povsem drugačno razpoloženje v enaki zgradbi verza, ritma in rime. Ni vzroka, da bi dvomili, da so vse pesmi od istega avtorja.

Podobno razpoloženje spričo radostne prirode, vendar vkovano v žago manj sproščenega trohejskega metra, odkriva pesem Juternjica:²⁰

¹⁹ J., Pomlad, Slavec 17. maja 1865, št. 5, str. 18—19.

²⁰ R., Juternjica, Besednik 4. novembra 1869, št. 19, str. 165.

JUTERNJICA

Solnce vzhaja. Cvetke mile Bunčice odpirajo, Zlahtni vonj iz se puhtijo, Z bojo krasno mikajo.	Pridna bčela v naglem tiru Nad cvetice prihrumi, Srka iz njih sladkó medico, Z blagom v ulj nazaj leti.
V lahnem letu metulj krasni Nad cvetice prileti, Srka iz njih sladkó medico Ter po lahno spet sfrči.	Oj krasote, oj lepote! Te vrsté se pred očmi, Vsaka stvar mladé prirode Teh krasot se veseli.

Bodi zdrava, krasna zemlja,
Ker mi tolik kras deliš,
Tebe štujem, tebe ljubim,
Ker za sina tak skrbiš!

Toda tá vsebuje skoraj same obrabljene okrasne pridevke, ki razen »cvetke mile« (Mile, Emilijine cvetke) nič ne povedo (sladkó medico, pridna bčela, z bojo krasno, metulj krasni, krasna zemlja — poleg samostalnika krasota in kras!), medtem ko jih je pri óni komaj troje in ne štrlijo tako čitalniško v prazno (modro nebo, široki svet, lepi dnevi). Če pri óni »pesmica doni«, to ne zaboli tako, kot če pri tej »bčela... prihrumi«. Óna ima celó dokaj posrečeno metaforo: »dnevi... drevesa so povili / S krasno suknjo zeleno«.

Ker je torej ta pesem ne le vsebinsko praznejša, marveč tudi oblikovno šibkejša od poprejšnje, je utegnila nastati pred óno. Tavčar jo je očitno poslal Janežiču že pred 17. majem 1865 za Slovenski glasnik, ta pa jo je upravičeno pustil v predalu. Po njegovi smrti jo je tu izkopal novi urednik Besednika in jo objavil med zapoznelimi verzii.²¹

Podobno povezana z naturo, le da v živahnejšem, daktilsko-trohejskem ritmu je zgrajena pesem Pod lipo:²²

²¹ Prim. opravičilo v uredniški listnici: »Raznim pisateljem: Srčno hvalo za rokopise v prozi in verzih, s časom vse pride na vrsto; prosimo, naj nihče ne bo hud, če kaj iz njegovega peresa mora malo čakati, ker od ranje. Janežiča je še nekaj rokopisov, da že leta čakajo belega dné.« Tik nad tem opravičilom pa se obrača na »J. T. v Lj.« (Besednik 10. februarja 1870, str. 24.)

²² Ivan T., Pod Lipo, Torbica 12. julija 1865, št. 5, str. 101.

POD LIPO

Pod senčnato lipo Zamišljen sedim, Na kamnati mizi S komolcem slonim.	Veselo on trga Cvetlični si cvet, Pa zraven prepeva Kak vstvarjen je svet.
Po lipovem cvetju Bučelce bučé, Al v žalostnem srcu Le tožnost budé.	Le zame ni vstvarjen Nečimerni svet, Ne gine me pesem, Ni sladek mi med.
Pred mano pa v travi Fantiček igra, Men' v kalnem očesu Zabliska solzá.	Že večkrat dočakal Dišeči sem cvet, Al v srcu <i>preljube</i> <i>Ne staja se — led.</i>

Preseneča pa s svojo dozorelejšo zgradbo na kontrastih: šumenje čebelic — otožnost srca; igra fantička — lesket solze; zanj cvet in vesela stvarnost — za pesnika svetá in sladkosti ni; dišeči cvet — led v srcu preljube. — Že tu je zarodek kontrasta: cvetje — trnje, ki se odslej pri Tavčarju kot téma v variacijah stalno obnavlja.

Medtem ko poprejšnji pesmi vriskata od čiste radosti, je razpoloženje v tej poslednji zagrenjeno. Zavoljo Bogomilinega ledenega srca. Njegovi verzi njenega srca očitno niso mogli odtajati. Njegov plamen pa se neti iz njega samega. Stereotipnost prvih ljubezenskih verzov pričinja preraščati osebna prizadetost. Da je lahko svobodneje zadihal, pa mu je omogočila Torbica.

Da se je ponižna začetniška Torbica v Zagrebu lahko sproščeneje razmahnila, je razumljivo: saj se je osvobodila budnega nadzorstva takratne kranjske šolske ozkogrudnosti. Tudi Ludvik Tomšič jo je v marsičem lahko zdaj poživil. Svojevrstna je zlasti polemika z avtoritativnim ljubljanskim profesorjem Jožefom Marnom, katehetom v nižjih šolah in učiteljem slovenščine v višjih. Da bi se bil kdaj na Kranjskem mlečnozob gimnazijec drznil spuščati v javno, čeprav anonimno polemiko z bivšim svojim profesorjem, ki se je v to svrhu zatekel celo v ortodoksno ultrakatoliško Zgodnjo Danico, bi bilo pač nezaslišano. Polemika je bila sicer z obeh strani dovolj naivna, šlo pa je za obrambo nedolžno se šalečih, a drakonsko kaznovanih šestošolcev.²³ Za tisti čas dovolj pogu-

²³ Prim. Torbica 1865, II, 111 s., III, 18 s.; Zgodnja Danica 1863, 176.

men je tudi zagovor Torbice pred očitki Zgodnje Danice, češ da z erotiko pohujšuje. Torbica odgovarja, da je »ne pišejo otroci, ampak mladeniči«. ²⁴

Seveda je glede »mladeništvā« pretiravala kakor vsak pubertetnik. Zlasti v zvezi s Tavčarjem: saj v času, ko je objavil prve znane verze, ni dosegel še niti polnih dvanajst let! Bil pa je za svoja leta dozorel, če ne celo predozorel. To dokazujejo tudi stalni nadpovprečni šolski uspehi.

V drugem poletju šolskega leta 1862/1865, ko se je v javnosti prvič oglasil, je hodil v zadnji, četrti razred ljubljanske osnovne šole, tako imenovane normalke, in je bil razen v oceni o sposobnosti vseskoz odličen. Tudi naslednje leto, ko je prestopil v gimnazijo, mu prva erotična vzhičenost in ustvarjalna zavzetost odličnega šolskega uspeha nista skalili. ²⁵ Kljub začetniškim težavam v izražanju pa sta takšni, da ju moramo premotriti z vso resnostjo.

2

Erotika vzkali v Tavčarju že zelo zgodaj, in to iz religioznosti. Nad pol stoletja kasneje je izpovedal, kaj mu je pomenila Mati božja z velikega oltarja romarske Gore v detinstvu:

»V zidu za oltarjem je bilo napravljeno okno iz rumenega stekla in, kadar je sonce zasijalo, je bilo videti Marijo, kakor bi se kopala v samem zlatu. Po moji takratni sodbi se sploh ni moglo na svetu kaj lepšega nahajati. / Ko je nato stopil pred oltar mašnik v srebrnem plašču, ko se je po božjem hramu kadila vonjava in so na koru zapele pevke, sem bil trdno prepričan, da prebiva v naši sredi Bog in da bo njegova mati zdaj in zdaj stopila s trona, ki je bil obdan z rumenimi sončnimi žarki.« ²⁶

Kolikor močneje se mu je ta sprva poetično povelečana, dejansko pa »slabo izrezljana in prekričeče z barvami prevlečena« podoba primitivnega vaškega umetnika odmikala, toliko silneje mu je v mladem srcu raslo hrepenenje po ljubezni.

Nekaj podobnega poroča Tavčar že 4. avgusta 1886 izvoljenki Franci, le da ne v zvezi z Gorsko, marveč z domačo poljansko cerkvijo: »Ko sem bil star 14 let zahajal sem doma še v cerkev. Na desni strani v zidu napravili so bili tedaj novo mater Božjo. Imela je rožnat obrazek,

²⁴ Torbica II, 109.

²⁵ Prim. Verzeichnis über den Fleiss sämtlicher *Normalschüler* an der k. k. Muster-Hauptschule zu *Laibach* in gimnazijske vpisnice v MALj.

²⁶ TZD VI, 42.

a v beli roki držala je malo rudeče srce, ter ga tiščala na svoje prsi. Okrog nje naslikane so bile palme in druga tropična drevesa s širokimi peresi. Tudi so prižigali vsako nedeljo obilo lučic, da se je vse žarilo po steni. Vidite v to mater Božjo sem bil pol leta prav resno zaljubljen! Sanjal sem o nji, in gojil sem vročo željo, da bi vmerl, ter se tako združil ž njo, ki mi je bila tedaj vzor vse ženske lepote. Nekega dne pa sem se hipoma prebudil. . . . V mojem srcu pa je slana pobrala ljubezen in bilo je nekaj časa prazno in nesrečno: poteptani so bili vzori. . . . Tako prebujenje je grozno, in komur je dano, si ga več nazaj ne želi.«²⁷

Brez pomena je ugibati, katera Mati bōžja je bila resničen, katera le namišljen predmet Tavčarjeve fantazije, če ga nista morda kar obe očarali, poljanska kakor tudi Gorska z romarske poti; vsekakor pa se pisatelj hote ali nehote moti, da se je v poljansko zagledal šele štirinajstleten, ko je zahajal »doma še v cerkev«. Doma je v cerkev še dolgo zahajal, takrat pa bolj malo, ker se je šolal v Ljubljani. Predmet njegove ljubezni pa je bil takrat že zemeljski. In prav temu bo veljalo grozno prebujenje, ki ga ne želi še enkrat preizkusiti.

Kdaj je prvič srečal svojo Milo — morda po Prešernovem Krstu, morda le iz erotično-religioznega hrepenenja prezvano v Bogomilo —, lahko le ugibamo.

Jedro Tavčarjevega leposlovnega in esejističnega dela ni nikoli izmišljeno. Kdor hoče spričo skrajno pomanjkljivih dokumentov prodreti do resničnosti, naj ga skuša izluščiti.

Za tretje Tavčarjevo ustvarjalno obdobje (1875—1881) je še zmeraj značilna osebna prizadetost, ki pa jo zna takrat že spretno prekriti s humorjem in celo z zasmehom: Rože in truje, 1875; Prijatelj Radivoj, 1877.²⁸ Prav tako spretno zna takrat že kamuflirati, to se pravi, umetniško preoblikovati in upodobiti svojo osebno resničnost. V tem obdobju. Emilijo edinič imenuje s pravim imenom: »Bil sem absolviran četrtošolec. Ženski spol mi je dejal, da sem jako prijeten in zanimiv človek. To pohvalo tem više cenim, ker je prišla od ženske strani. . . . Bil sem tedaj absolviran četrtošolec in stanoval sem takrat v mestu N. . . . pri neki vdovi, katera je imela zalo hčerko s sladkim imenom Emilija. Bila je — da jo bolj poetično opišem — krasna ko roža, katera se razcvete v pomladi. . . . In to deklico sem ljubil jaz in ona mene. Bil je to posrečen čas

²⁷ TZD VIII.

²⁸ Objavi z vnanjim komentarjem v TZD I².

zame. Nikdar ne bodem pozabil onih krasnih večerov, ko sva slonela ob oknu... / Takrat sem bil prvič poet. Peval sem ‚mile‘ pesmi, se ve, da le v njeno čast. ... In koliko veselje, če se mi je, prebravši ji kako pesem, sladko nasmehljala ter dejala: ‚To je pa lepo.‘ Za pohvalo vseh recenzentov bi ne bil dal takrat te njene pohvale.« — Na kaj lahek način obračuna tudi s pesmimi nanjo: »Ha, nezvesta!...‘ sem dejal in vzel vse pesmi, katere sem zložil v njeno čast, zakuril ž njimi ogenj na ognjišču in proč so bile, ki bi imele enkrat njeno čast razglasiti vsem narodom. Tako sem se maščeval nad njeno nezvestobo.«²⁹

Podobno, navidez še frivolneje, nakaže tragikomično usodo svojih ljubezenskih pesmi dve leti kasneje: »In med temi lužami in lužicami sva prijadrala do Radivojevega stanovanja. Radivoj prižge luč. V peči se je še kurilo. Iz znanega predalčka vzame vse tiste sonete, tercine in ode ter jih z modrim trakom vred — pahne v plamen. ... potem pa ga je zopet preobdal smeh, da se je spustil v fotelj in se glasno krohotal... Tako je bil ozdravljen Radivoj!«³⁰

Da pa ga je ta ljubezen pretresla do jedra, dokazuje ne le vsa njegova ustvarjalnost prvega obdobja (1865—1869), deloma pa tudi drugega obdobja (1869—1875), marveč tudi obračun z njo v tretjem obdobju. Ta pa ni le zasmehljiv, hkrati je tudi globoko tragičen. Najmočneje je izpovedan na zaključku tega obdobja v zadnji redakciji Mrtvih src in v noveli V Karlovcu.

Mrtvo srce — srce brez ljubezni — ostane Ani in njeni sestri Meti pa tudi Bogomirovo in Filipovo je opustošeno. Še očarljivejša od Ane in Mete, teh tenkočutnih hčera kruto brezobzirnega veleposestnika in industrialca Ernesta Malca, je igrivosladka kontesa Ana, katere rosnomladostna pojava še tolikokrat tudi kasneje zablesti v Tavčarjevem delu. Sivina njenega kasnejšega življenja pa je prekrita z aristokratskim vnanjem bleščem:

»Pred nekoliko leti sem obiskal sijajen ples v mestu C. — Plemenitaši so imeli svoj prostor, kjer so plesali. Med njimi je bila ženska prečudne krasote. Okrog nje se je gnetlo vse in se ji sladkalo. Ona pa je enaka boginji sprejemala vse te časti — a na obrazu ji je bil videti žar sreče. Bila je kontesa Ana, tedaj omožena grofica T. — Svēt pravi, da je srečna. Vsaj videti je tako! —«³¹

²⁹ TZD I², 326 s.

³⁰ TZD I², 354.

³¹ TZD I², 307.

Do te zaključne ljubezenske bilance ob zaključku tretjega ustvarjalnega obdobja je vsekakor moralo priti ob nekem resničnem srečanju, ki je pisatelja po letih molka spet dovolj pretreslo. Pa naj je to res bilo srečanje z Bogomilo nekje na plesu ali pa morda srečanje z njeno hčerko nekje na vrtu.

Najstarejša Emilijina hčerka Josipina je dosegla kakšnih enajst let, ko bi bila mogla Tavčarja pretresti s podobnostjo na nekdanjo mater.³² Ta jo je morda res ugledal na prelomu sedemdesetih in osemdesetih let nekje sredi cvetja, ki je tako oživilo podobo Bogomile. Težko pa je verjetno, da bi bilo to na vrtu njegovega strica Ignaca Tavčarja, ki je takrat župnikoval v Križevem pri Kostanjevici.³³ Prijatelj trdi, da nosi gospod Andrej v novelici Miha Kovarjev³⁴ »na sebi mnoge črte pisateljevega strica župnika Ignacija Tavčarja«. Pri gospodu Andreju pa se je srečala njegova nečakinja z njegovim lepim hlapcem Miho in ga podobno zmedla, kakor je zmedla karlovskega Vida igriva kontesa Ana. Model obeh deklet je bil vsekakor isti, le da je prvemu avtor nametal nekaj ironičnih potez.

Po Hribarjevem pričevanju je Tavčar kot šolar na normalki »hodil na počitnice k svojemu stricu, kaplanu Nacetu Tavčarju« v Mengeš.³⁵ Tamkaj se je utegnil zagledati v tako igrivo stvarco, kakršno še po poldrugem desetletju tako prisrčno doživlja v omenjenih novelah. Pobudo za prvo objavljeno pesem pa je dobil nekoliko kasneje, vsekakor nekje na začetku leta 1865, da je njegovo hrepenenje lahko izbruhnilo v tak spontan žaromet čustev.

Nemara je bilo to 2. februarja 1865, ko je ljubljanska čitalnica obhajala Vodnikovo slovesnost. Novice ta znameniti dogodek takole opisujejo:

»Vredno obhajati ta spomin in spodobno sprejeti visokočastite goste, ki so od blizo in deleč prišli udeležiti se te slovesnosti, se je čitavnica ta večer kakor zala nevesta, pričakujoča svojega ženina, oblekla v praznično obleko. Ob 8. uri je bil oklican začetek, pa že kmali po sedmih je vrela množica skupaj, da je bila dvorana z vsemi sobami prepolna: bilo

³² Josipina Baumgartner, kasnejša grofica Wenekheim von Gries, se je rodila leta 1868 v Ljubljani (Zglaševalna pola ljubljanske notranje uprave).

³³ *Catalogus cleri ... diocesis Labacensis*, 1879, 56, 1880, 56.

³⁴ TZD III; TZS I, 497.

³⁵ Ivan Hribar, *Moji spomini* I, 26.

je gotovo čez 800 vsch, in posebno veselo je bilo viditi, da tretjina je bila domoljubnih gospá in gospodičinj, med katerimi so mnoge slovile še po nenavadni krasoti svoji.« — Začetek je bil napovedan ob osmih, čitalnica pa je odlašala skoraj do devetih v pričakovanju »povabljenih visocih gospodov«. ³⁶

Če se je te izredne veselice med »visocimi gospodi« s pretehtano enourno zakasnitvijo udeležil tudi splošno uvaževani veleposestnik in fabrikant, predsednik kranjske kmetijske družbe, direktor hranilnice, vrhovni sodnik ljubljanske okolice itd. itd., skratka, »eden naših največjih mož«, gospodarski genij (kakor ga naziva njegov prvi biograf), ³⁷ gospod Fidelis Terpine, tega Novice tu posebej ne naglašajo, čeprav ga sicer rade omenjajo. Tudi o njegovi impozantni soprogi Fini, rojeni Zeschkovi, nekdanji Smoletovi »stekleni princesi« tu ni posebej govora, ker se navzoči z imeni sploh ne navajajo. Ker pa je Terpine v tem času veljal ne samo za velikodušnega mecena, marveč tudi za narodnjaka, ki večjih domačih prirediteljev s svojo in svoje družine navzočnostjo ni spregledal počastiti, se lahko zanesemo, da tudi ob tej priložnosti ni izostal s svojo soprogo in morebiti tudi ne s svojo štirinajstletno pohčerjenko Emilijo.

Sicer je težko verjetno, da bi se tudi učenček normalke lahko udeležil takšne večerne slovesnosti, Nedvedova z navdušenjem sprejeta zborovska pesem Zvezdici, ki se je tedaj tu pela, ³⁸ pa vsaj z naslovom sumljivo spominja na zgoraj navedeno prvo Tavčarjevo pesem in ji je utegnila dati pobudo. Saj se tudi Tavčarjevih Zvezdic drži nekaj čitalniškega vzdušja, zlasti v epitetih (v solzni dolini, zvezdice mile) in v tolažilnem, v vdanem katolištvu temelječem zaključku. Tudi otroško naivni ton noviškemu čitalništvu ni tuj, vendar zveni pri dvanajstletnem dečku pristrčno in nepotvorjeno. Kljub morebitni vezanosti na predlogo izpodbija vsak dvom, da neusmiljena Bogomila morebiti le ni resničen predmet resničnega rosnega hrepenenja. Saj epiteton (zvezdice) mile, (Bogomila) *nemila* ni nujno, da je čitalniško obrabljen. Z razprtim tiskom podčrtan, poudarja, da ima globlji pomen.

Pri Mili oziroma Emiliji Garčevi je nekaj posebno presunljivega: leta 1854 jo najdemo, staro štiri in pol leta, vpisano v prvi razred ljubljanske notranje uršulinske šole in, seve, neredovano. Zraven je v vpis-

³⁶ Novice 1865, 59 s.

³⁷ Dr. Rudolf Andrejka, Fidelis Terpine, Kronika 1954, 114—120.

³⁸ N 1865, 47.

nici pripomba, da je njen oče sprevodnik, da je z Dunaja in da je bila k uršulinkam sprejeta 15. maja istega leta.^{38a}

Rodila se je res 20. novembra 1849 na Dunaju,³⁹ vsekakor pa je njen oče — sprevodnik — izmišljen. Tako se je posrečilo spretnemu velekapitalistu Terpinu spraviti lastno nezakonsko hčerko v Ljubljano in preko uršulinskega samostana v lastni razkošni dom na Mestni trg št. 8. Njegova rahločutna žena tedaj še ni slutila, čigav otrok je to, sprejela pa jo je k sebi tem rajši, ker sama ni imela otrok, medtem ko je bil njen brat veletrgovec in fabrikant Valentin Zeschko, stanujoč v isti hiši, skoraj vsako leto oblagodarjen spet z novim prirastkom.⁴⁰

Tavčar je vsaj dva od teh mnogoštevilnih Zeschkovih otrok pač že v ljudski šoli poznal. Leta 1861, ko je v Ljubljani z odliko zaključil drugi razred normalke, je desetletni Gvido uspešno končal tretji razred, osemipolletni Valentin pa padel. Naslednje leto, ko je Tavčar z odliko zaključil tretji razred, je Gvido uspešno zaključil četrtega, Valentin pa tretji razred. V četrtem sta bila Tavčar in Valentin spet sošolca. Prvi je končal razred kot odličnjak, drugi s prvimi redi. Družiti pa se ti otroci med seboj pač niso mogli, saj sta bila Zeschkova ves čas privatista in torej nekaj posebnega. Tudi dve njihovi sestri sta se razlikovali od ostalih povprečnih ljubljanskih deklet, saj sta med redkimi izbrankami obiskovali notranjo uršulinsko šolo. Ostali Zeschkovi otroci po ljubljanskih javnih šolah tega časa niso zabeleženi in so imeli guvernante, če se niso šolali drugod po svetu. Tudi Emilija odtlej ni več prestopila našega šolskega praga, saj jo je Fina Terpinčeva »skrbno vzgojila«⁴¹ doma.

Ob orisu Smoletove »steklene princezinje« Fine omenja Tavčar kasneje tudi njeno nečakinjo Ano Hermino (rojeno »hišnemu posestniku in fabrikantu« Valentinu Zeschku 15. julija 1857): »Njene potomke-sorodnice so bile lepe, a Josipine Češkove niso dosegle. Nekaj podobna ji je bila svoj čas gospica Anica Češkova, ki je z nemško svojo lepoto razburjala mladim nam dijakom slovenska naša srca.«⁴²

^{38a} Fleiss Verzeichnis der Schülerinnen der innern Schule bei den Ursulinerinnen zu Laibach für beide Semester 1854.

³⁹ Dunaj VII. »zur heiligsten Dreifaltigkeit VIII, št. 29813/58«, kakor beleži Zglaševalna pola ljubljanske notranje uprave. — Drugače dr. Andrejka, ki postavlja njeno rojstvo na Reko (Kronika 1854, 119).

⁴⁰ Prim. TZS V, 519 s. in šenklavške krsne matice.

⁴¹ Prijatelj, TZS V, 519 s. Ostali podatki po pregledu ljubljanskih šolskih programov in vpisnic.

⁴² Izza kongresa, TZD V, 54.

Sodeč po fotografijah v Krisperjevemu albumu,⁴³ je bila ta Anca bujnejša, bolj sveža in zdrava od Emilije. Njen čutno privlačni obraz pa izraža tipično lepoto povprečnega dekleta, medtem ko zrcali Emilijin svojevrstno duhovno globino. Zato ljudi Tavčarjevega kova Anca le bežno omami, Emilija pa trajno osvoji.

Iz Finine in Emilijine korespondence, kolikor se je je ohranilo med Terpinčevim gradivom, je razvidno, da je imela gospa Terpinčeva dragocen Besendorfer klavir, kjer se je očitno vežbala tudi Emilija, ki jo je več guvernanta izobraževalo tudi v francoščini in angleščini. Z dvema sta po njunem odhodu Fina in Emilija navezali pristrčne pismene stike. Zlasti zaupno je bilo Emilijino dopisovanje s Francozinjo S. Darancette, ki je v tem času poučevala v Trstu, živeč v pripravah, da se poroči v Švico. Emilijinih pisem žal ne poznamo, iz odgovorov te Francozinje pa lahko doženemo tudi srčne skrivnosti, ki prizadevajo vsaj njenega oboževalca, če ne tudi njo.

Dne 23. marca 1864 ji piše vzgojiteljica v svoji težko čitljivi francoščini: »Quant à votre pauvre amoureux-fou, il s'est imposé par dépit, un bien grand chatiment. Comme vous me le dites, son effevescence commence à se calmer et bientôt vous le reverrez à vos pieds douse et soucissonne un agneau. Il s'est donné une rude leçon; mais soyez sure qu'à l'avenir il ne donnera plus de sérénades avant d'avoir réfléchi si c'est bien convenable.«⁴⁴

Iz teh besed se dá zaključiti, da je Emilijin ubogi neumni zaljubljenec pri svoji podoknici naletel na neljub sprejem, tako neljub in težak, da odslej ne bo več delal serenad, preden ne bo razmislil, če so primerne. Ogorčenje zavoljo velike kazni, ki si jo je bil s tem naložil, pa se mu po Emilijini izjavi pričenja polegati in vzgojiteljica je prepričana, da ga bo dekleta kmalu spet videlo pred svojimi nogami sladkega in podvrženega kakor jagnje.

Če se dve leti kasnejše besede iste dopisovalke: »Dites les choses les plus aimables à votre cher Jean« (Emiliji 13. avgusta 1866) nanašajo na istega zaljubljenca, bo težko dognati.

Tudi bo težko zaključiti pravi smisel težko čitljive in slabe nemščine, ki je v njej pisano pismo angleške vzgojiteljice E. Blanche Gates

⁴³ Album raznih fotografij družine Češko in Terpine, last dr. Valentina Krisperja, je dr. Rudolf Andrejka poklonil ljubljanskemu mestnemu arhivu.

⁴⁴ I. Terpinčev konvolut, mapa 11, MALj.

27. februarja 1866 gospe Terpinčevi iz Monte Videa: »Die liebe Janette sagt mir dass man verlangt Sie sollen die Milli schon entbehren so geht es immer den Eltern sie haben unendliche Sorgen bis die Kinder erwachsen sind und dann gehören sie einem Andern. Und soll die Milli wirklich so weit kommen... [nečitljivo] in Cairo? Sie wissen wie alles was Ihnen, geliebte Freundin u. Milli angeht nicht interessirt u. ich wünsche sehr zu wissen wie die Sache ausgeht, und ich denke... theilnehmend an Ihnen.«

Istočasno piše ta guvernanta Emiliji v angleščini, da ji je gospa Moline povedala romantično zgodbo o nekem gospodu iz Caira. Če se ne bo podvizala, to pismo Emilije kmalu ne doseže. Zanima jo, kam pojde čez poletje: na Fužine ali v Cairo. Če pojde v Cairo, ji mora tam najti dobro mesto guvernante, da se bo veselila njene bližine in jo kdaj videla.

Očitno naj bi se Emilija že v tem času poročila, in to v Egipt, na zahtevo nekoga — morda njenega očeta (dass man verlangt...) —, kar pa njeni tenkočutni krušni materi ne more biti po volji, drugače bi je prijateljica tako ne tolažila in ne sočustvovala z njo.

In kakšno zvezo ima ta »romantična zgodba« z Emilijinim »dragim Janezom« oziroma Ivanom, ki ga komaj pol leta nato omenja njena francoska zaupnica?

Ve se le to, da se Emilija v Egipt ni poročila, čeprav ni dovolj jasno, koliko je Tavčar vedel o tem.

Sodeč po ohranjenih fotografijah pa tudi po navedeni korespondenci, je bila Emilija taka, da je morala vzbujati simpatijo in ljubezen. Prva ohranjena fotografija mora biti iz časov, ko ji je Tavčar posvečal prve pesmi: dekletce, ki se še ne napravlja na ples — iz citiranega Darancettinega pisma z dne 25. marca 1864 zvemo, da je prav v tistem predpustu vstopila na ples in ga vsega preplesala —, saj ima lase še gladko počesane nazaj pa tudi telo še brez vsakršnih dekliških oblik. Visoko inteligentno čelo, ostre ustnice in pogled izražajo samozavest, če ne celo gospodovalnost, hkrati pa vzbujajo vtis prisiljene resnosti, ki jo bo vsak hip premagal navihan smeh. V primeri s fino izklesanim obrazkom nadpovprečna krepka roka — zaradi drže spredaj na širokem krilu je videti morda se jačja — kaže voljo in moč, ne toliko fizično kot duhovno. Tudi šopek v vazi poleg njene glave ni brez pomena. — Iz omenjene korespondence izvemo, da je bila avtorica ljubke nemške komedije,

ki je očarala,⁴⁵ hkrati tudi zbirateljica redkih lepih rož.⁴⁶ Imela je torej smisel za ustvarjalni humor pa tudi smisel za naravo in lepoto.

Morala je biti prava navihanka, ker jo francoska vzgojiteljica v pismih nežno imenuje »ma petite Canaille«, »la petite paresse de mon Emilie« ali »mon cher petit Diablotin«: hkrati pa hvali njen preprosti, prirodni in iskreni stil, ki jo je presunil.⁴⁷

Torej izredno razgibano, privlačno dekle!

3

In takšno dekle pripada okolju, ki je bilo Tavčarju dotlej tako tuje! Romantičnost gradov je čustveno razgibanega fanta vsekakor od nekdanj privlačevala. Z graščinami pa je povezana gospoda, a svoj pogled na gospodo je imel ta potomec revnega, vendar samozavestnega kmečkega rodu že v obravnavanem sestavku Poldne na deželi priložnost uveljaviti. Že tam se skriva tiha prizadetost nad absurdno ureditvijo sveta. Vzburiti jo je morala Bogomila in njena nepristopnost revnemu šolarčku. Saj bo bodoča dedinja ogromnega Terpinčevega bogastva: graščine in industrije krog nje.

Graščina Fužine je morala biti že Valvasorju močno pri srcu, ker jo opisuje s tolikšno prizadetostjo zavoljo njenega takratnega propadanja in s tolikšnim, skoraj pesniškim nadihom. Največji vtis napravlja nanj mlin v grajskem poslopju, otok, ki ga veže s celino leseni most čez Ljubljano, privlačen studenec, ki je po njem tudi kraj dobil nemško ime (Kaltenbrunn), predvsem pa lepo poslikana notranjost gradu, ki so jo tedanji lastniki jezuitje prepuščali uničenju. Pozorno opisuje kamnite skale, ki jih je narava nagrmadila kot obrambo proti deroči vodi. Ta voda teče v grad preko mnogih mlinskih koles, prècej pod gradom pa oblikuje otoček, povezan z mostom. Ta pa je bil prav takrat tako ime-

⁴⁵ »Le mardi gras vous avez donné votre jolie comédie allemande. M. Gutmansthal en a été charmé; vous surtout, ma petite canaille, il paraît que vous nous êtes surpassée.« (Darancette Emiliji 19. marca 1866.)

⁴⁶ Sucht Milli noch die schönen Blumen? hier gibt es wenig, nur eine habe ich gesehen! die ausserordentlich schön wäre, und die ist eine Blüthe eines Cactus, das in die Hacken wächst 8 oder 10 Fuss hoch und gar kein laub hat, die Blüthe jedoch ist sehr hübsch grösser als eine Wasserlilie, weiss innerhalb und umgeben von zarten rosafärbigen Blättern in der Mitte der Blume ist eine hübsche lichtgelbe Quaste.« (E. B. Gates Terpinčevi 15. januarja 1865.)

⁴⁷ »Votre bon-petit s[il]yle, si simple, si naturel, si franc, m'è ravit, ce serait donc bien dommage, ma chérie, que vous négligiez de m'écrire!« (25. marca 1864.)

nitno napravljen, da je vzbujal vsakomur strah in grozo, kdor je hotel s konjem preko. Le redkokdo bi si drznil jahaje čez most. Marsikdo bi se znašel v kopeli, kar se je pred nekaj leti že primerilo, ko je neki duhovnik s konjem vred strmoglavil v globino. Slovensko ime tega kraja ustreza bližnjim fužinam, nemško pa lepemu, osvežujočemu, mrzlemu studencu, ki pošilja streljaj od tega gradu svoj tekoči kristal živalskemu vrtu grofov Auerspergov. Tu si je uredil deželni glavar Wolff Engelbrecht radosten dom odihaja z ljubkim gozdičkom in dvema ribnikoma, kamor žubori po kremenu iz ledenomrzlega studenca kristalnočista voda.⁴⁸

Ko je sredi dvajsetih let Fidelis Terpine to graščino kupil in jo v teku nekaj desetletij po takratnih najmodernejših gospodarskih metodah preuredil, je bila v njegovo obsežno posest vključena tudi nekdanja lastnina jezuitov in grofov Auerspergov. V petih mlinih je pridelal moko, da je z njo zalagal vso Ljubljano in še preko Trsta; nedaleč od Fužin je postal soustanovitelj papirnice v Vevčah in drugih tovarn in si tako kot moderen veleposestnik, veletrgovec in »prvi največji slovenski industrijalec« ustrežno duhu časa večal svoj kapital in ugled.⁴⁹

Starejši ljudje se še danes spominjajo, kakšen očarljiv enouren sprehod je pomenil izlet na fužinsko graščino, obdano s čudovitim parkom ob obeh straneh slapovite Ljubljanice. V ribniku za mostom nedaleč od studenca se je grofovska graščinska gospoda prevažala s čolni, kontese so jahale na iskrih konjih po grofovski ravnini vzdolž in v šir. Kamor koli je nesel pogled, povsod čudovite rože in drugi redki nasadi.⁵⁰

Sodeč po sliki v Valvasorju, pa se grad sam do danes ni bistveno spremenil. Podolgovato štirikotno poslopje, obdano v vsakem kotu z dolgočasnim stolpom, ni moglo vzbujati niti v času največjega blagostanja sproščene ugodja, medtem ko danes, ustrežajoč zapuščeni okolici, naravnost tlači s svojo turobnostjo. Čeprav je opazno, da so bila okna renovirana, gotskih očitno ni bilo nikoli, pa še dva ljubka gotska stolpiča, vidna na omenjeni sliki, sta s stolpom vred zdaj prezidana v elektrarno. Tudi dvoriščni trakt ustreza Valvasorjevemu popisu, le da sijaja nekdanjega dvoriščnega parka s tremi ogromnimi kostanji, ki se jih spominjajo očividci, ni več. Tudi razsežna dvorana s pogledom na

⁴⁸ Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain XI, 295 s.

⁴⁹ Prim. N 17. febr. 1875; Laibacher Tagblatt 17. febr. 1875; LZg 18. febr. 1875; SN 19. febr. 1875; Kronika 1934, 114–120.

⁵⁰ Marija Zaletel, r. 1897, Fužine 11; Frančiška Toni, r. 1895, Studenec 17; Vinko Toni, r. 1895, prav tam.

Ljubljano je bila poleg manjše dvorane po osvoboditvi predelana v stanovanjske prostore. Kapelica nad portalom je porušena. Lepote slik — očitno predvsem Langusovih^{50a} — v kapeli in v dvoranah, ki so jih pomagali uničevati tudi italijanski okupatorji, ni več mogoče slutiti.

Tu, v teh dvoranah je prirejal Terpinč s svojo soprogo znamenite pojedine, ki so se ohranile tudi v spominu njegovega sorodstva. Semkaj so zahajali »pogostoma takratni slovenski prvaki: dr. Bleiweis, dr. Toman, Svetec, dr. Costa na večerne gostije, za katere je gospa Terpinčeva navajala ... svojo nečakinjo, da je zbranim gostom deklamirala slovenske, zlasti Tomanove pesmi«,⁵¹ verjetno pa ne samo hčer brata Valentina Zeschka, marveč tudi svojo pohčerjenko Emilijo.

Tako se je uveljavljalo Terpinčevo rodoljubje. Novice pa vedo v tem času tu pa tam povedati tudi o velikodušnem podeljevanju drobtinic našim prosvetnogospodarskim potrebam z bogato obložene Terpinčeve mize.⁵²

Semkaj, v to gospodo, sta morala jeseni 1865 zaiti tudi »pogorski župnik« in njegov zasanjani sorodniček. Ni izključno, da po sorodstveni liniji. Kranjčan Fidelis Terpinč je namreč preko kranjskih bogatašev Florianov zašel v svaštvo tudi s Tavčarji,⁵³ s katerimi, kdaj in v katerem kolenu, pa še ni raziskano.

V devetem poglavju Mrtvih src se pojavi na pojedini oblastnega veljaka Ernesta Malca »gimnazijaleček svetlega pogleda« Jakob Ozimek, ki je prišel semkaj s »svojim sorodnikom, pogorskim župnikom«. Pogovor s ciničnim doktorjem Zimo, ki je bil svoj veliko obetajoči talent neusmiljeno zamastil, popari tega rosnega idealista do dna. — V istem poglavju nastopi tudi rakovski župnik Andrej Blagor, vdan slabosti, »da je v verzih napravljaj najbolj čudne napitnice«. Ko vse umolkne, vkuje ta klavni govornik Ernesta Malca »v strašne rime. Na dolgo in široko ga primerja zlati posodi in v to posodo nameče vsakovrstnih bisserov in drugih kamnov. / On je zlata posoda, / k'ma ljubezen svojga naroda ...'«

Oba prizora sta v objavi razen spremenjenih imen skoraj dobesedno ohranjena iz redakcije leta 1877 in očitno spadata med Tavčarjeve naj-

^{50a} Kronika 1934, 120.

⁵¹ Prijatelj, TZS V, 520.

⁵² N 1863, str. 112, 277, 308 idr.

⁵³ Prim. parte ob Terpinčevi smrti: Laibacher Tagblatt 16. februarja 1875; SN 17. februarja 1875.

starejše resnične doživljaje v tem romanu. Prijatelj potrjuje, da je v »dijaku Jakobu Ozimku... podan pisateljev mladostni portret«, ⁵⁴ podan pa je tako, da je primeren prvošolčku. ⁵⁵ — Kateri stric je mišljen kot sorodnik, ki ga je pripeljal na gostijo, se dá samo ugibati. — V rakovškem župniku Andreju Blagoru pa pisateljev stric Anton Tavčar, tedanji knezoškofijski kaplan, vsekakor ni osmešen, čeprav je ta tri leta nato res postal župnik na Raki. Anton je že v tem času veljal za »nenavadnega govornika« ⁵⁶ in njegovemu dostojanstvenemu stilu tak šepav panegirik nikakor ne bi bil primeren. Ustreznejši bi bil morda tedanjemu mengeškemu kaplanu stricu Ignaciju, kakor je že omenjeno, tudi v novelici Miha Kovarjev preimenovanemu v župnika Andreja.

Tu si avtor privošči slavospev v rimah, ki se mu je že kot prvošolčku moral zdeti smešen. Nekje pa se je temu čistemu za vero in narodnost vnetemu idealistku tudi upiralo, kako more duhovnik tako bedasto precenjevati gmotne dobrine in jih povezovati z nacionalnim čustvom. Vse to plehko veseljačenje ljudi, ki zapravljajo svoje delovne sile, namesto da bi z njimi realno služili narodni skupnosti, je v njem že v tistem času vzbujalo odpor. Prvošolec, ki je z enako svetim navdušenjem kakor v Bogomilo gojil vero tudi v narodno poslanstvo, je tu doživljal vso odurnost naših rodoljubarskih požrtij in cinizem po lastni krivdi ugonobljenih talentov.

»Strašna praznота mu je nastala v srcu. Kjer je klilo poprej mlado, živo cvetje, hipoma je pognalo resje in trnje!« ⁵⁷

Te besede je Tavčar zapisal v tej zvezi sicer šele poldrugo desetletje kasneje, podoba o cvetju idealizma in trnju surove materializacije pa je ustvarjalno rastla v njem od tega prvobitnega zarodka.

Tolikšno nezlagano bolečino je v tistem času čitalniških fraz lahko doživel le čisto mlad, čist človek.

V naslednji pesmi ⁵⁸ daje duška ogorčenju nad nezvestobo Slovencev, ki so se izneverili svojemu rodu:

⁵⁴ TZS, II, 480.

⁵⁵ Toliko je treba retuširati uvodno opombo v komentarju k temu romanu v TZD II, 425.

⁵⁶ Prim. Zgodnjo Danico 1865, 175.

⁵⁷ TZD II, 193 s.

⁵⁸ Ivan T., Nezvesti sinovi, Torbica 15. oktobra 1865, št. 1, str. 4—5.

NEZVESTI SINOVI

Slavo sinovi so S hiše pahnili, <i>Tujo</i> da šego bi Ložji nosili. V krasne dvorane so <i>Ptujko</i> vpeljali. Lastno ko mater jo Vsega obrali.	Zvestih je nekaj še, Ki jo spoštuje, V krasne dvorane jo Zopet vpeljuje. Ki si <i>prisegli</i> so, Slavo ljubiti, Naj bi tud' morali Život zgubiti.
Tisti, ki morali <i>Slavi</i> bi vmreti. So zaprisegli si Slavo zatreti. Večkrat je Večni že Tacega vdaril, Lastno ki <i>mater</i> si Je zanemaryl.	Joka se srce mi In bo jokalo, Dokler za večno bo Sopsti nehalo. <i>Njemu</i> , ki zidal je Velke svetove, Tožil <i>nezveste</i> bom <i>Slave sinove!</i> —

Skozi začetniško oblikovanje udarja stvarna podoba krasnih dvoran, kjer se je moral tako bridko razočarati nad duhovno votlostjo ljudi, ki brezvestno zatajujejo svoje in nadomeščajo s tujim. V tem izdajstvu čuti hujšo krivdo kakor zgolj izneveritev jeziku: zanemariti in oropati lastno mater mu pomeni oropati se vsakršne človečnosti. Tega takrat še ni znal nazorno izraziti, poldrugo desetletje kasneje pa je za doktorja Zimo, ki je v »duševni lenobi si . . . zamastil in zamoril srce in dušo«, našel učinkovito drastično podobo kot zrcalo vse te družbe: »Kaj je bil ta naš gospod doktor Zima? Sedaj samo kos mesa z glavo, truplom in dvema nogama.«⁵⁹

Prvošolček pa seve še ni mogel zgubiti vere v vse te osalonjene ljudi. Še so med njimi, ki so za ceno lastnega življenja pripravljene ljubiti Slavo in jo uveljaviti v krasnih dvorinah: preprosto povedano, še so, ki svojega pristnega jedra za nobeno ceno ne bodo zatajili med še tako veljavnim odločujočim tujim sijajem. Ko pa se mali idealist ozre okrog, med vso to bedno purgarijo najde eno samo res živo bitje — svojo lastno jokajoče srce.

Podoben odpor proti družbi, ki ji veljava in bogastvo vse pomenita, izraža pesem:

⁵⁹ TZD II, 195.

MOJE BOGASTVO

Res biserov nimam,	Naj svet se mi laže,
Zlata tudi ne,	Naj v pest se smeji,
Imena veljakov	Zato se mi vendar
Mi manjkajo vse.	Okó ne solzí.
Pa vendar sem srečen,	<i>Mir duše neumerle,</i>
Ponosit' se znam,	<i>Čuječ'ga srcá.</i>
Da svoj'ga bogastva	Tih biserov dragih
Za cel svet ne dam.	Svet malo pozná!

In če me terpljenje
Tud večkrat grení,
Grenkoba življenja
Lahko se prespí.
Da v *duši in sercu*
Le *mir* mi živi;
Brez *mira* na svetu
Bogastva nič ni.

Podobno kakor v poprejšnji pesmi se avtor tudi tu postavlja proti toku prodirajoče meščanske pohlepnosti. Več kakor »zlata posoda« »vsakovrstnih biserov in dragih kamnov« raznih Terpinecv, ki jih kuje »v strašne rime« omejena domišljija raznih »rodoljubov«, mu pomeni notranje bogastvo duhovnih vrednot. Te vrednote: neumrljiva duša, čuječe srece, zlasti pa mir v njih, se pravi, mirna vest, sicer zrcalijo oporo tradicije, treba pa je pomisliti, da v takšni družbi v skrajni kót odrinjeni fantiček s svojimi revnimi kmečko okornimi rokami nima kako ubraniti svoje eksistenčne ogroženosti, če se mu ta izpodmakne. In toliko je po svojem kmečkem rodu in po vzgoji dveh stricev duhovnikov v teh idealih trden, da so mu v tistem času še v nepremakljivo pomoč.

Ta pesem je izšla v Zgodnji Danici,⁶⁰ zato bi jo kdo lahko pripisal Ludvikovemu bratu Ivanu Tomšiču, ki je bil stalen sodelavec Danice. Saj se je tam celo enako podpisoval (Ivan T.).⁶¹ Marn pa ga navaja tudi kot sotrudnika Torbice,⁶² tako da bi bilo površnemu bralcu težko zdvoimiti, da tudi tamkajšnji pesnik Ivan T. ni Ludvikov brat. Toda Ivan Tomšič je bil s pesmimi že sedem let pred Tavčarjevim nastopom utihnil in je z njimi šele tri leta kasneje spet pričel.⁶³ V tem času je pisal samo

⁶⁰ Ivan T., Moje bogastvo, ZD 10. novembra 1965, št. 52, str. 258.

⁶¹ Ivan T., Iz Teržiča na Gorenskem, Zgodnja Danica 1864, 122, 129—150.

⁶² Jezičnik XXIX, 46: »Tedaj je dopisoval tudi v 'Torbico' jugoslavenske mladosti v Zagrebu.«

⁶³ Prim. Jezičnik XXIX, 45 s., in Bibliografijo LZ FNRJ VII, str. 160, kjer pa je treba št. 105.941—105.947 črtati.

prozo in to tudi za Torbico; ta ga v uredniški listnici naziva »J. T. v T.«,^{63a} ker je že od leta 1860 prebival kot učitelj v Trziču. Sicer pa je za težo obravnavanih pesmi Ivan Tomšič prelahak in prekonvencionalen. Vse njegovo plodovito delo se giblje samo v okviru daniške ortodoksniosti in se temu primerno seve tudi najrahlejši erotiki izogiba. Tavčar pa je že od prvih ustvarjalnih začetkov diametralno nasprotje od Ivana Tomšiča: vsestransko gibljiv in kipeč, torej duhovno nevezan, čeprav rastoč iz sorodne tradicije, v kakršni je Tomšič okrnul. Tradicija in spoštovanje osebnosti urednika Jerana sta ga privabljali k sodelovanju pri tem časopisu morda že poprej,⁶⁴ Daničina okrnolost pa ga je polagoma vse huje odbijala in mu izzvala kasnejšo satiro.

Tavčarjev Bog je bil že v tem času višji in globlji. Zajemal je vsa njegova najsvetejša čustva, tudi občečloveška, narodnostna in erotična. Ganljivo je, kako si je ta prvošolček že v pesmi Nezvesti sinovi vzdal nalogo tožilca pri stvarniku velikih svetov. Nujna posledica tolikšne vere vase, kot jo izraža v Mojem bogastvu, pa je pesem⁶⁵

PRISEGA

Peti ne néham	<i>Slavi sem rojen,</i>
Dokler bo kri	<i>Slave sem sin,</i>
V žilah mi tekla!	<i>Slavi bom péval,</i>
Naj se glasi	<i>Dokler živim!</i>
Pesmica moja,	<i>Moja preljuba</i>
Ktero zbudila	<i>Slave je hči</i>
V srcu spijočem	<i>V žilah slovenska</i>
Mi <i>Bogomila!</i>	<i>Teče jej kri!</i>

Peti ne neham
 Dokler bo kri
 V žilah mi tekla!
 Naj se glasi
 Pesmica moja,
 Ktero zbudila
 V srcu spijočem
 Mi *Bogomila!*

^{63a} »Gosp. J. T. v T.: Ostalo po zmožnosti.« (Torbica 1865, II, št. 2, str. 96.)

⁶⁴ Prim. daniško uredniško listnico: »G. J. T.: Nam bo vselej drago.« (ZD 20. februarja 1865, str. 48); »G. J. T.: Hvaležno prejeli in se bode vverstilo« (ZD 20. oktobra 1865, str. 242 — zadeva obravnavano pesem). — Za Tavčarjev odnos do Jerana prim. kazalo v TZD VIII, 581, ter Izidor Cankar, Óbiski, 1920, 146.

⁶⁵ Ivan T., Prisega, Torbica 7. decembra 1865, št. 2, str. 53.

Tavčarjeva Bogomila

V tem času je bil Tavčar očitno še prepričan, da je njegova Bogomila hči slovenskih zakoncev Terpinc, ne pa samo pohčerjenka tuje, verjetno nemške matere. Petje, ki mu ga je vzbudila, bodi ustvarjalni izraz njegove lastne zvestobe do slovanstva. Nemara je v tej prisegi skrita celo misel, da bodi prav to njegovo petje, ki se je z njim obvezal do groba, hkrati tudi obtožba slovanske nezvestobe stvarniku sveta.

Ta prisega je važna, saj se ji ni izneveril do groba!

Nikjer pa ni Tavčar v tem času pokazal toliko pogumne samozavesti kakor prav tu. Na prvi pogled se zdi, kot da ga je k temu osrčila prav Bogomilina naklonjenost.

Po polletnem presledku ljubezenske izpovedi preseneča nova ljubezenska izjava:⁶⁶

PRI VODI

Po svitlem kreménu	Nezvesta postala
Se voda vali	Mi zdavnej je že.
Na bregu tik vóde	Po zgubi mi njenej.
Pa drevje stoji.	Tečejo solzé.
Pod drevjem zelenim	Na kamen se vsedem,
Se šetam kaj rad,	V valove strmim,
Ker veje zelene	In grenke solzice,
Mi delajo hlad.	V valove solzim.
Med šetanjem mislim	In ljuba priteče
Na svojo ljubó,	Po bistro vodó,
Ki večkrat sim pride	Veselja mi smeja,
Po bistro vodó.	Se kalno okó.

In vodo zajéma,
Zajéma solzé
Ki jih je jokálo
Mi tužno srcé.

Ta izpoved je veliko bolj realistično podana kakor katera koli poprejšnja. Sicer se že v pesmi Pomlad rahlo zreali razpoloženje na čolnu fužinskega ribnika; tu pa je fužinska pokrajina z deročo vodo po »svitlem kremenu« in z drevoredom ob bregu še jasneje orisana. Prav po levstikovsko krepko in brezokrasno je podana situacija: Fant, ki ve, kam prihaja dekle, jo spet zaman čaka ob vodi; prepričan o njeni ne-

⁶⁶ Ivan T., Pri vodi. Torbica 30. januarja 1864, št. 5, str. 101.

zvestobi, pretaka solze. Njen prihod pa spremeni žalost v veselje. Ona z vodo zajema njegove solze.

Ne moremo dvomiti, da je ta pesem izraz resničnosti. Dekle ga je opogumilo, da si je drznil upati na ljubezenski odziv. Tvegala je nočno podoknico in doživel tolikšno kazen in sramoto. To se je zgodilo pred 25. marcem 1864, ko je o vsem tem vedela tudi že Emilijina bivša vzgojiteljica v Trstu.

Kako je Tavčar vse to preboleval, o tem njegovi verzi molče. Da pa Bogomile ni prebolel, še po dveh mescih neposredno izpoveduje:⁶⁷

SOLZÉ

Še cvetlice mi cvetijo	Neizbrojenih zvezd število
K' mi cvetele nekaj so,	In med njimi mesec bled,
V krasni, zali svet gledijo	Še razsvita zemlje krilo,
Ljubo me pozdravljajo.	Razsvitljuje velik svet.

Še prijatli so mi mili,
K' sem zapisal jih v srcé,
Al. po sami *Bogomili*
Točim vedno še solzé.

Še mu predstavljajo zvezde poleg rož glavno sredstvo za izražanje poetičnih čustev, vendar mu prav rože pomenijo nekaj več kot zgolj sredstvo. Ko se zave življenjske absurdnosti, da živi največja radost ob najhujši bolečini, mu postane trnje poleg rože⁶⁸ podoba za to grenko-sladko protislovje.

ROŽE

V pomladnem vertu zraste	Pa že ko pomlad cveite,
Germiček rožic miljenih;	Na rož'cah tern se zaredí,
Mlad vertnar se raduje,	Vertnarju sladko radost
Skerbno zaliva jih.	Prerano ogrení.

Potegne merzli sever,
Cvetlice nježne zamorí;
Al tèrnje, ostro tèrnje
Še vedno zelení.

⁶⁷ Ivan T., Solzé, Torbica 10. maja 1864, št. 4, str. 148.

⁶⁸ G., Rože, SG 1. septembra 1865, št. 9, str. 270.

To je prva pesem, ki je Tavčar z njo prodril v tedanji naš osrednji literarni časopis Slovenski glasnik. Ker se je bil medtem z vstopom v drugi razred gimnazije preselil v Alojzijevišče, je bilo tem nujneje, da se je skrnil pod tajnejšo značko. Potem ko je bil zvedel za pravo ime svoje izvoljenke, je za to očitno porabil začetnico njenega priimka Garz.⁶⁹

Dokler je Tavčar stanoval v Streliški ulici pri zasebni gospodinji, se je lahko večkrat zatekel v vabljivi fužinski svet in tam ob bučeči vodi in radostnem ribniku sanjal o svoji ljubezni. Alojzijevišče pa mu ni le onemogočilo svobodnega pohajkovanja, marveč tudi svobodno objavljanje. Razumljivo, da se je celó z nedolžnimi ljudskimi pripovedkami v Slovenskem glasniku skrnil pod psevdonim⁷⁰ in da je, kakor po slogu vse kaže, on tisti, ki je celó nabožne pesmi v Danici objavljal pod značko.⁷¹

Toda prav prehuda disciplina mu je morala podžgati romantično odločitev, da se ponoči iztihotapi iz zavoda.⁷² Da je bil ta pogumni po-

⁶⁹ Prav ta začetnica je zavedla bibliografa, da je to pesem v Bibliografiji LZ FNRJ V, št. 30887, pripisal Jakobu Gomilšku, ki je svoje pesmi istočasno objavljal v Slovenskem glasniku pod psevdonimom G. Višecki, vendar nikoli pod samo začetnico G. — Da je ta pesem Tavčarjeva, dokazuje tudi uredniška listnica z izjavo 1. maja 1865 (št. 5) na str. 160: »G. J. T. Porabi se po Vaši želji.« Med to izjavo in med gornjo objavo ni namreč v tem časopisu nobenega drugega prispevka, ki bi se nanj ta izjava mogla nanašati. Preden so bila ta nova dejstva odkrita, je to urednico zavedlo do napačnih domnev in kombinacij (TZD VIII, 375), ki jih je treba zdaj črtati.

⁷⁰ J. Plahtarič oziroma F. Plahtarič, Narodne pripovedke, TZD I² (objava s komentarjem).

⁷¹ Branku Berčiču se je v rokopisni risertaciji posrečilo dokazati, da kvaliteto podpovprečne pesmi iz Zgodnje Danice, ki so kot domnevno Tavčarjeve objavljene v TZD VIII, 368—377, niso njegove. Sporno pa je to pri treh (Jutranja, TZD VIII, 369, Nemo svarjenje, tam, 369, Zapuščena cerkva, tam, 370) iz leta 1865, pod značko Č., ki jih Berčič zavoljo pomanjkanja kakšnih trdnejših argumentov ne more pripisati ne Tavčarju ne Čebašku, katerega navaja Bibliografija LZ FNRJ pod št. 2641 kot domnevnega avtorja teh pesmi. — Za Tavčarja pa govori poleg podobno preproste oblike podobno prisrčna neposrednost, prirodnost in mladostna toplina, kakršno kažejo tudi vse zgoraj navedene pesmi. Takšne sproščene religioznosti pa takratni dogmatično vklenjeni pesnikovalci sploh niso bili sposobni ne doživeti ne izraziti. Najmanj pa je mogoče kaj takega prisoditi petinštiridesetletnemu teološkemu profesorju Andreju Čebašku (prim. SBL I, 90), hudemu dogmatiku in klerikalnemu borcu, ki o njem sploh ni znano, da bi bil tudi pesnikovalec.

⁷² Prim. Prijateljstvo izjavo v TZD III, 421: »Sèm kaj, v bližino svoje župnije ga je bil namreč dal študirat stric potem, ko je bil živahni deček moral zapustiti ljubljansko Alojzijevišče za kazen, ker se je neko noč iztihotapil iz zavoda, splezavši preko vrtnega zidu.«

dvig v zvezi s ponovnim vasovanjem, ki ni ostalo brez odziva, priča romanca Stari stolp.⁷³

Pesem je bila napisana in odposlana še v istem letu 1866.⁷⁴ Izraža fantovsko prešernost, lastno Gorenjcem, ko so si svestni zmage. Zato se razlikuje od poprejšnjih ljubezenskih, ki so vse lirične in elegično, padajoče intonirane. Literarni zgodovinarji pa so jo pripisali Jurčiču,⁷⁵ za čigar avtorstvo govori proti Tavčarju samo večja epskost. Vendar se tudi ta od ostalih Jurčičevih epskih pesmi v Slovenskem glasniku močno razlikuje: kolikor te niso ubrane zgodovinsko junaško ali ljudsko romantično in pod objektivno krinko vsaj rahlo izpričujejo osebno ljubezensko prizadetost, je ta izpovedana elegično, z dolensko mehko. Pričujoča pesem pa se od Jurčičevih razlikuje z moško gorenjsko trdoto, ki je tudi oblikovno dokaj okornejša, kar je neopravičeno na Jurčičev račun opazil že Levec. Hkrati govori za Tavčarjevo avtorstvo poleg vsebine, ki opozarja na graščino Fužine, tudi kasnejša njegova značka (—r—), ki je že Prijatelju v zvezi z Jurčičem vzbujala upravičene pomisleke.

To so poslednji znani verzi iz prvega Tavčarjevega ustvarjalnega obdobja. Še bolj kot oblikovna okornost pa moti v njih neka frivolnost (»da deklice niso poštene«, »zdaj prěšestno skrivanje / je njihovo djanje, nehanje«) na račun dekleta, ki ga skuša z neko prirodno zakonitostjo opravičiti.

Takšen ton nasproti oboževanemu dekletu pri Tavčarju doslej ni znan, in kdor njegovega kasnejšega razvoja ne pozna, bi posumil, da

⁷³ -r-, Stari stolp, SG 15. marca 1867, št. 6, str. 81—82. TZD VIII, 372—373 (objava z vnanjim komentarjem).

⁷⁴ Dne 1. januarja 1867 naznanja Glasnikov urednik v listnici: g. J. P. pri st. c. in g. J. P. v L. Dobro došlo; kmalo se prične natiskovanje. (SG 1867, 16.) Prvi kratiki veljata Janezu Parapatu, ki je kaplanoval pri Stari cerkvi, drugi pa Tavčarju-Plahtariču (prim. TZD I², 517 s.). Medtem ko je bil Parapatov spis že v naslednji številki objavljen (SG 1867, 28), pa je Tavčarja 15. februarja potolažila listnica: »g. J. P. v L. Prihodnjič.« (SG 1867, 64.) Pesem pa je izšla šele čez mesec dni, na uvodnem mestu.

⁷⁵ To pesem je sprejel Levec v XI. knjigo Jurčičevih zbranih spisov z naslednjo pripombo: »Ta pesem je sicer tiskana v ‚Glasniku‘ brez Jurčičevega podpisa, vendar sodim po nje vsebini, kakor po nje ne posebnih srečni obliki, da je Jurčičeva.« — Tudi Prijatelj je to pesem sprejel med Jurčičeve, dodavši k navedeni Levčevi opazki še naslednjo opombo: »V ‚Glasniku‘ je signirana pesem s šifro -r-, s katero se je podpisoval v ‚Slov. vili‘ Fr. Marn. Jurčič je podpisoval pesmi ali s polnim imenom ali z ‚J. J.‘ A vsebina in oblika kažeta tako določno na Jurčiča in sodba sodobnika Levca je tako tehtna, da tudi jaz uvrščam pesem kot Jurčičevo lastnino med njegove zbrane spise.« (JZS I, 1919, 465.) — Rupel je pesem ponatisnil samo z Levčevo opazko (JZD IX, 1960, 302).

more biti ta pesem njegova. Takšna pa je bila njegova maščevalnost, ki v prizadetem ponosu ni poznala meja.

Nadaljnje pesmi iz tega obdobja, ki je vse posvečeno Bogomili, je avtor, kakor sam trdi, požgal, zato o njih ni mogoče niti ugibati.

4

Čeprav je Tavčar omenjeno nočno pustolovščino plačal z izključitvijo iz Alojzijevišča, prestopok na šolsko klasifikacijo ni učinkoval. Hujše posledice je pač preprečil duhovniški ugled strica Antona, ki pa vročekrvnega fanta ni več zaupal tujim ljudem predaleč izpred svojih oči. Zato se je moral ta kot četrtošolec s šolskim letom 1866/1867 za dve leti preseliti na kapucinsko gimnazijo v Novo mesto, da je bil delj od Fužin in bliže Raki, kjer je stric od leta 1866 župnikoval.⁷⁶

Po izjavi Izidorju Cankarju se je Tavčar takrat nerad ločil tako od Ljubljane kakor tudi od Alojzijevišča. »Zadnje se mi bo komaj verovati hotelo; pa je vendar resnica, da sem se tedaj čutil nesrečnega in da s svetom, kakor je ustvarjen, nisem bil nič kaj zadovoljen. Moje prepričanje je bilo, da bi bil svet čisto drugače ustvaril, kakor ga je ustvaril Gospod Bog.«⁷⁷

Te izjave, ki je zdaj povsem razumljiva, Tavčar Izidorju nič ni utemeljil, saj je njemu, kot je videti, pa tudi drugim vse zamolčal, kar je kakor koli spominjalo na Bogomilo. Zato v zvezi z Novim mestom sicer omenja četrtošolca Mohorčiča, ki je Tavčarjev razred pregovoril k izdajanju skupnega lista, navedbe o lastnem sodelovanju pri tem listu, ki se žal ni ohranil, pa so takšne, da moramo nekoliko podvomiti vanje.

Da novela z naslovom Madama Amalija, ki se je pozneje »vzela v tisk«, ni »zlezla« v to glasilo in da to ni bila Tavčarjeva prva objava, je danes več kot dokazano.⁷⁸

Ni pa izključeno, da je Tavčar v tem listu sodeloval z novelo, ki z Madamo Amalijo sicer nič nima opraviti, tem več pa z Bogomilo, ki ji je bila kasneje tudi ta Madama posvečena. Kar namreč Tavčar eksotičnega spravlja v zvezo s to Madamo, utegne biti v daljnem sorodstvu z

⁷⁶ Catalogus Cleri... dioecesis Labacensis, 1866, 11.

⁷⁷ Obiski, l. c., 141.

⁷⁸ Prim. TZD I², 475 s.

Emilijino romantično zgodbo o njeni poroki v Cairu. Da je Tavčar lastno doživetje oziroma doživetje ljubljenega dekleta v tem poročilu Izidorju zatajil in lastno izvirnost podtaknil fingiranemu tujemu vplivu — in to celo vplivu nemškega romana »najnižje vrste« —, je pač njegova izredno zanimiva značilnost, ki jo bomo lahko spoznavali tudi še kasneje.

Lahko da je pod vplivom kakršnega koli čtiva Emilijo prekroutil v vdovo, »ki je vodila veliko trgovsko hišo v Smyrni« — ne v Cairu —, ne bi pa bil to Tavčar, če bi notranjega dogajanja sam ne preživljal. Drugače tudi ne bi bil mogel izjaviti naslednjih besed: »Ta madama mi je silno ugajala. Če se prav spominjam, je žalostno poginila, in zategadelj se je še bolj priljubila mojemu srcu. ... Ker mi je takrat maloazijska madama tičala še v vseh mislih, je jasno, da je bila moja madama z njo v najtesnejšem sorodstvu.«⁷⁹

Ne maloazijska, afriška madama mu je takrat »tičala še v vseh mislih« — njegova Bogomila!

Odtlej je pričel mrzlično snovati daljša dela.

Najstarejša znana povest za Tolovajem, ki jo je imel pripravljeno za natis že pred 8. majem 1867,⁸⁰ a je, očitno po posredovanju sodelavca Slavjanskega juga Ljudevita Tomšiča, tamkaj izšla šele v naslednjem letu, je Primóla, prvo zrelejše izvirno Tavčarjevo delo v prozi, ki pa se je žal le fragmentarno ohranilo.⁸¹

O tej povesti izjavlja avtor Izidorju, da je bila »jako obsežna, jako romantična in za« njegov »okus tudi jako čedna in prikupljiva«. Odigravala se je v njegovi rojstni vasi Poljanah na Gorenjskem.

Sodeč po prvih treh, deloma ohranjenih poglavjih, je za to prvo znano s pripovedno ambicijo pisano povest važno dvoje. Prvič je napisana tako kakor večina Tavčarjevega pripovedništva v naslednjih dveh obdobjih: junak je v jedru avtor sam, za vnanji model pa mu služi neka druga bolj ali manj znana resnična oseba. Drugič skuša tako prekrito izpovedovati svoje lastno doživetje Bogomile in njenega okolja, ki ga neposredno povezuje z okoljem rodne poljanske vasi.

⁷⁹ Obiski, l. c., 141 s.

⁸⁰ Prim. razpis Slavjanskega juga v Novicah 8. maja 1867 za povest, za kakršno je imel Tavčar po izjavi Izidorju Cankarju (Obiski, l. c., 132) »pripravljen rokopis«.

⁸¹ Podplegaški, Primóla. Izvirna novela, Slavjanski jug 1868, št. 3 in 4, str. 121—124. Ponatis v TZD¹ in TZD² z vnanjim komentarjem.

Zlasti to drugo pa bi se dalo težko dokazati iz ohranjenih začetkov brez njihove primerjave s Tavčarjevimi kasnejšimi deli. Povezava tu nakazane graščine s Poljanami, kjer takšne graščine ni in je tudi v Tavčarjevih časih ni bilo, čeprav je takrat še živela tradicija o njej, pa močno spominja na Madamo Amalijo in na druge kasnejše njegove novele, kjer se dá ugotoviti, da upodobljena graščina s svojimi prebivalci oziroma prebivalco ni zgolj plod pisateljeve domišljije. Domišljija deluje samo pri kombinaciji oziroma predstavitvi iz enega kraja v drugega, stvarno povedano, pri poživitvi nekdanje graščine na Tabru⁸² z dejansko graščino na Fužinah.

Ta graščina oziroma njeni prebivalci se v ohranjenem fragmentu samo štirikrat omenjajo. V prvem poglavju izjavlja avtor o svojem junaku Primožu — navidez upodobljenem po poljanskem modelu Primoli Ušeničniku — da mu ob povratku po triletni odsotnosti v domačo vas srce »tolče, ko zagleda rojstno hišo, zunaj grada najlepše poslopje v vasi«. V drugem poglavju se ta junak po cerkvenem opraviilu uvršča med vaščane pred cerkvijo, kamor pridrdra »voz grajske gospode, ter obstoji pred crkvenimi vrati. Primož mehanično pozdravi prišle, med kterimi je bilo tudi nekaj gospodičen.« V tretjem poglavju podzavestno odvrže puško, potem ko vidi obstreljeno veverico, in se poda »dalje po potu, ki pelje po gojzdičku v grad«. Puško opazi čudaški vaščan Strevec in misleč, da je last grajskega lovca, se nameni, da jo odnese grajskemu gospodu.

Tu se sredi Strevčevega samogovora fragment konča.

Kdor ta fragment primerja s prvo ohranjeno redakcijo Mrtvih src iz leta 1877, lahko zasluti neko sorodnost s tem romanom, čeprav se ta varianta začenja z zaključkom tretjega poglavja in žal prav prva tri skoraj v celoti niso ohranjena. Če si pomaga tudi s kasnejšo natiskano redakcijo in skuša vzporediti stična ali vsaj sorodna mesta, lahko pride do zaključka, da je nekaj takih, ki potrjujejo domnevo, da utegne biti Primóla prazarodek Mrtvih src.

V tem prvem fragmentu se avtor prekriva pod hišnim imenom sovaščana »Primoža«-»Primóle«. V varianti iz 1877 se predstavi s hišnim imenom lastne družine »Kosem«. V tisku leta 1884 pa se ta Alfonz Kosem preimenuje v Bogomira Lesoveja. (Bogomir po Bogomili kakor Emil po Emiliji!)

⁸² TZD I², 474.

V Primóli nastopa Primoževa sestra Barbika, in to še kot kmečko dekle v premožni domači hiši. V redakciji leta 1877 se je ta sestra že pogospodila na Nižavi v Emo, medtem ko v tisku 1884 kot Bogomirova sestra sploh več ne nastopa. Pač pa ima tu Ernest Malec že dve hčeri, v redakciji 1877 pa ima Ernest Kosem eno samo.

Slutimo, da je ta Olga, kasnejša Ana, ena od gospodičen, ki jo je Primož v drugem poglavju Primóle pred cerkvijo komaj opazil in čisto mehanično poleg drugih grajskih pozdravil. Prava romantična zgodba se bo torej zapletla med njima šele kasneje, kako se je razpletla v Primóli, pa ne vemo.

Junakov oče Primož je nekoliko sorodnejši očetu bogoslovca v kasnejši noveli *Povest v kleti*, saj se s sinom spopade, ko noče ta v lemenat, čeprav ga v Primóli tako romantično ne prekolne. Kako je s tem motivom v redakciji 1877, ne vemo, vsekakor pa za razvoj dogajanja že v Primóli ni bistven, saj se oče že tam s sinovim lajičnim študijem pomiri in ga pred smrtjo prav tako kakor v tisku 1884 postavi za dediča vse svoje lastnine. Kot tak se Primóla-Bogomir vrača domov, Primóla kot enaindvajsetleten mladenič s črno brado, Bogomir kot tridesetletnik z mehкими pričetki prve brade. Čeprav je prvi od doma izostal samo tri leta, ga družina prav tako ne spozna, kakor ne spozna drugega, ki ga od detinstva ni videla. Oba sprejme skrbni hlapec Miha-Jernej, ki je v odsotnosti gospodarja upravljal z vsem imetjem in se trudi, da bi zdaj vse to predal v nove roke. Mladi gospodar pa se v obeh primerih bolj kakor za gospodarstvo briga za druge stvari in se koj drugo jutro rajši napoti skozi svoj gozd. Usmeri se h graščini: v Primóli podzavestno, v redakciji 1884 pa že zavestno. Saj si je takrat že v svesti svojega maščevalnega poslanstva, poldrugo desetletje poprej — pred Emilijino poroko — pa še ne.

Domačo zemljo sprejema Primóla z enako vzhičenostjo kakor Bogomir, očeta pa se v svojem gozdu trojnik — Primóla-Alfonz-Bogomir — s podobno otožnostjo spominja.

Sicer pa je vzdušje v Primóli vedrejšje, zlasti ker ga skuša avtor s pomočjo jurčičevskega originala Strevca poživljati tudi š s smešne strani, kar pa se mu le bolj malo posreči. Bil je v tem času pač še premlad, da bi se bil mogel spopasti z jedrom, in je ostal na površini.

Saj je ostal v tej svoji prvi ustvarjalni fazi še v pomirjevalnih spolah tradicije in so ga le posamični sunki trgali iz nje. Pa tudi osrednja tragika tega obdobja mu je tedaj še ostala prihranjena.

V taisti čas spada tudi dramatski fragment Erazem iz Jame,⁸³ ki se je z njim Tavčar skušal uveljaviti v času snovanja Slovenskega dramatskega društva. To mu je netilo upanje, da delo utegne prodreti v javnost, če ne z objavo, pa vsaj z uprizoritvijo. Njegove ustvarjalne ambicije so z dozorevanjem njegove ljubezni naraščale.

Po vzgledu Malavašičeve Povesti iz petnajstega stoletja Erazem iz Jame (1845),⁸⁴ si je izbral snov iz domače zgodovine in jo je skušal po vzorcu Shakespearovih tragedij s precejšnjo porcijo schillerjevskega patosa tragikomično obdelati. Zanimivo pa je, da je izbral prav to romantično snov, kjer analitična plat obravnave zadeva zločin — uničenje najdragocenejšega človeka, Erazmovega vélikega in edinega prijatelja Baumgartnerja, sintetična plat obravnave pa Erazmov boj in maščevanje oskrunjenega spomina nanj z vsemi posledicami smrtne obsodbe, pobega in brezdomstva, ki si jih s tem nalaga. Seveda je npravstvena ideja: obramba plemenitosti zoper prostaštvo spričo tako zapletene snovi in zahtevne kompozicije za šestnajstletnega mladostnika pretežko izvedljiva; ta skopi zasnutek pa priča, da se je ni polotil le z vsem članom in notranjo prizadetostjo, marveč tudi izrazno dokaj spretno. Žal se je od zgodovinsko-snovne vezanosti lahko bolj sprostil šele v tretjem dejanju, kjer je fragment z Erazmovim povratkom v domači kraj prekinjen. Očitno naj bi vasica Jama s predjamskim gradom predstavljala podobno krajevno situacijo, kakor jo nakazuje že fragment Primóla, le da tu ne bi bil kmečki sin povezan z graščinsko gospodično, marveč obratno. Marjetica nosi nekaj rahlih potez kasnejših Tavčarjevih Margaret in Met iz ljudstva, a bi bila v njej brezdvomno utelešena le Bogomila.

Nastane problem, zakaj je Tavčar zgodovinskega in Malavašičevega Erazmovega padlega prijatelja Andreja Baumkirherja preimenoval v Baumgartnerja, tega pa z vso mladostno prijateljsko vnemo tako poveščal. Mar je takrat že osebno ali vsaj po imenu poznal prikupnega⁸⁵ deset let starejšega mladeniča, ki se je kretal v fužinski družbi? Če je skušal prav tega v povezavi s seboj tako idealizirati, je razumljivo, da je ta fragment ostal samo fragment: saj je mladi ustvarjalec sredi tega snovanja doživel najhujši absurd svoje rane mladosti.

⁸³ Objava (z vnanjim komentarjem) v TZD I.

⁸⁴ Prim. TZD I², 551 s.

⁸⁵ Prim. fotografijo v Krisperjevem albumu v MALj.

Dne 14. maja 1867 se je Tavčarjeva Bogomila omožila.⁸⁶ Šenkavška poročna matica beleži poroko sedemnajstletne Emilije Terpinz, adoptirane hčere posestnika in fabrikanta Fidelisa Terpinza in Jožefe Zeschko, stanujoče na Glavnem trgu št. 8, s šestindvajsetletnim trgovcem Johanom Baumgartnerjem, sinom trgovca Johana Baumgartnerja in Ane Mayerhofer, stanujočim v predmestju Gradišče št. 72. Kot priči sta omenjeni posestnik (Realitätenbesitzer) Valentin Zeschko in trgovec Jožef Krisper. Pripisan je Terpinzev pristanek k zakonu njegove mladoletne »pohčerenke«. Hkrati je navedeno, da se je poroka vršila na božji poti Maria Zell ob petju Missae solemnisi (»in der Gnadenkapelle cum missa solemnica cantata et benedictione praescripta coram Sanctissimo«).

Poroka je bila torej slovesna. Saj je veljal Emilijin oče Terpinz — takrat mogoče tudi še Terpinz — za enega največjih kranjskih bogatašev, njen ženin Baumgartner mlajši pa je bil »takrat eden najimovitejših ljubljanskih žitnih trgovcev«.⁸⁷

Teden dni pred Emilijino poroko se je vršil v Ljubljani občni zbor kmetijske družbe, in Novice poročajo (15. maja), da predsednik Terpinz na zboru ni bil navzoč, ker ga »zarad neodložljivih opravkov ni v Ljubljani«. Imel je pač dovolj opravkov s poroko, a kot »prvi in največji slovenski industrijalec svoje dobe«^{87a} še več opravkov z denarnimi mahinacijami. Z zetovim kapitalom so se odpirale nove možnosti za organizacijo delniške družbe, ki bo lahko odločala o kranjski, štajerski in koroški trgovini, rudarstvu in obrti.^{87b}

Nevesta je za doto dobila grad Fužine.⁸⁸ — Koliko je bila v zakon prisiljena, ne vemo. Koliko se je na to svoje posestvo zatekala razočarana, iščoč samote, tudi ni znano. Da jo je Tavčar že poprej doživel ob klavirju, sredi cvetja, jahajočo na poniju, je več ko verjetno spričo vsega, kar o Emiliji vemo in je bilo tu že povedano. Vemo tudi to, da je Terpinz na tem posestvu gojil vse vrste donosne živine in najplemenitejših konj. Poni pa je ni tragično upropastil, kakor je bil Tavčar za Madamo Amalijo nemara posnel po omenjenem Valvasorjevem duhov-

⁸⁶ Drugače dr. Andrejka, ki postavlja to poroko pomotoma na 14. junij (Kronika 1954, 119).

⁸⁷ Prijatelj, TZS V, 520.

^{87a} Andrejka, l. c., 116.

^{87b} Prim. LZg 2. aprila 1869; Novice 7. aprila 1869; SN 8. aprila 1869.

⁸⁸ Prijatelj, prav tam.

niku, saj je Emilija, kot je že znano, životarila ali morda celo živela še sedemnajst let, rodila soprogu otroke in umrla šele tisto leto, ko se je njen nekdanji oboževalec odločil za objavo Mrtvih src.

Emilijina poročna fotografija ni znana. Nekako iz istega časa pa jo hrani navedeni Krisperjev album kot izredno prefinjeno dekle nežnega profila in tenkočutnega izraza. Poleg že omenjene fotografije njenega kasnejšega moža pa hrani ta album tudi še oblastno in samozavestno podobo njenega očeta Fidelisa Terpinca in nekam grozljivo ostrogledo podobo njenega tasta Johana Baumgartnerja starejšega. Hrani pa med drugimi zanimivimi portreti teh družin tudi fotografijo Emilijinega »bratranca« Alberta Franca Fidelisa Zeschka (rojena leta 1848), od številnih Valentinovih sinov njej najbližjega po letih. Portret belolasega salonskega gigerla, pokritega s »halbkano«, leseno se držečega na kolesu, s svojo bedasto držo in še bolj bedastim profilom izziva po karikaturistu Tavčarjeve vrste, čeprav se je ta mogel z ironijo in s humorjem uveljaviti šele v naslednjih obdobjih.

V tem času pa je četrtošolec v provincialnem Novem mestu lahko samo jokal. Sebe in njo je občutil popolnoma strta. Bil je tako na koncu, da mu je preostala edina uteha drobna ustvarjalnost, edino zatočišče dom.

Materi ni ne prej ne slej več s tako toplim srcem dojel kakor v prvi varianti kasnejše Gospe Amalije. Spet je povezal — in to najverjetneje — Bogomilo-Emilijo in njeno graščino^{88a} s Poljanami. Topot je ta Avrelija, v naslednji varianti Madama Avrelija prišla v kontakt s pisateljevo pravo revno kmečko hišo, posredno pa tudi z njegovo materjo. Tako je mogel avtor izpovedovati svojo »strastno« ljubezen do njene graščine in materin čuteči odnos do skoraj bolno razneženega fantička:

»Še mlad, še otrok sem bil in že sem ljubil strastno to zidovje, sam nejssem vedel, zakaj lazim zmiraj k stari graščini, sam nejssem zapazil kako sem prišel tjekaj, pri priči bil sem pri starem zidovji! Domu pridši me je skrbna mati vselej poprašala: / Kje si bil zopet, Janezek? / Pri starej graščini, mati. / Mati se je čudila i me božala, ter me gledala tako skerbno i ljubeznivo s svojimi očmi, da mi je veselja igralo serce. Oj imela je tako lepe oči! / Kako, da zmiraj tjekaj zahajaš ljubček? / Stara grašina je tako krasna, mati, zelo jo imam rad! / Zopet se je smejala blaga žena i me poljubovala!«

^{88a} Prim. oris te graščine v začetku tretjega poglavja z orisom v tej novelici.

In ko je odhajal na šolanje v mesto, mu je bila najhujša ločitev od stare graščine. Vso noč je jokal in ves čas pred odhodom je porabil ob starem zidovju. »Kako se mi je žalostno in temno zdelo, gledalo me je tako milo i začel sem plakati. Prehodil vso goščavico, vsak kotiček, kateri mi je bil prej drag, sem obiskal i — vedno plakal. Prišedši domu, pričakovala me je mati na vertu, bila je žalostna, tiho me objemala i jokala sva oba. / Oj mati stara graščina, nič več je ne bodem videl, stokal sem i skrival glavico na njenih prsih.«

Tako je šestnajstleten fant presajal svojo izgubljeno ljubezen na mrtvo stvar in se kot otrok tešil ob materi. Kdor pozna bolečino mladega srca, ga bo presunila. Dozorevajočemu Tavčarju pa je postajala sentimentalna, zato je v kasnejših variantah ta pasus retuširal. Vendar je tudi v končni redakciji Gospe Amalije^{88b} razen rahlih sprememb ohranil verno podobo Fužin pa tudi Emilije, kakršno je dejansko nosil v sebi: komaj nekaj let starejše dekle, ki jo je laže nazival gospodično kakor gospo, »prečudne krasote«, ljubiteljico glasbe in cvetja, žalujočo nad svojim zgrešenim življenjem, ki so hudobni jeziki o njej pripovedovali, »kako je ušla svojemu možu, na katerega so jo prikovali zoper voljo njeni sorodniki.«

Značilen je zaključek: »Ali še vedno ljubim staro zidovje; kadar koli mi čas pripušča, podajam se v domačo vas ter od ondod obiskujem znane kraje, pri tem pa me spremljajo vedno misli na ubogo Amalijo. Če zapazim pred sabo cvetko, urno se ognem, da bi ne stopil nanjo, saj je ona cvetje tako srčno ljubila. Uležem se v travo, poslušam bobnečo reko in zrem v modrojasno nebo. Iz vsakega oblčka zdi se mi, da gleda njeno čarobno oko name ter se mi smehlja njen angelski obrazek. / In te sanje delajo me srečnega.«

Tudi črtico Nasproti stari palači,⁸⁹ ki jo je verjetno istočasno zasnoval, zaključuje podobno: »Med cvetjem prikazal se je zdaj obrazek smejoč in življenja poln. Ali skrtil se je zopet, ko je ugledal črni prt, kadilnico in pevajoče duhovnike. — / Bile so resda sanje, ali žalostne, tožne sanje! —«

Medtem ko je tam dopustil pogin Amalije, je tu dopustil pogin Roberta, topot ne kot slučaj, marveč kot posledico neutešenega ljubezenskega koprnenja. Medtem ko tam v prvih dveh variantah nastopa avtor pod lastnim imenom Janezek in se šele osem let kasneje, ko se je od

^{88b} Prim. varianti Avrelija in Madama Avrelija z Gospo Amalijo v TZD I.

⁸⁹ TZD I (objava z vnanjim komentarjem).

natisa končne redakcije naprej pričel podpisovati Emil Leon, tudi v novelici sami prekrije z imenom Leon, tu pač ne vemo, kakšna je bila njegova prvotna zamisel te črtice, ker se nam ni ohranila; sedem let nato pa jo je z lahkoto objavil s svojim pravim imenom, saj se je v črtici dovolj prepričljivo skrnil za sorodnika enakega družinskega imena.

Sicer pa si je mlad, kot je bil, presenetljivo hitro spet vzravnal hrbet. Že v prvi objavljeni novelici Maščevanje⁹⁰ mu je solze nadomestila stisnjena pest.

Ponosen, kot je bil že od početka, bi nikakor ne mogel nikomur dopustiti, da zasluti njegovo bolečino. Zato jo je pri objavah pričel skrivati v podobe, sebe kot avtorja pa pod tuje kratice, da bi ga ja nihče ne izsledil. Morda morda pa je upal, da ga nekdo le izsledí — Bogomila.

Pri Maščevanju pa mu niti tuja kratica ni zadostovala, marveč jo je še podkrepil s podnaslovom: »Iz češkega poslovenil J. P.«.

Prizadeti avtor je to novelico izdelal neverjetno hitro: mesec dni po Emilijini poroki je v Slovenskem glasniku že izšla, vsaj napovedana pa je bila že več ko dva tedna poprej. — Ni se mogel vzdržati, da bi med besedilom ne izpovedal usodnega dne te poroke, premaknjene za mesec dni naprej v čas izida te novelice: štirinajsti rožnik 186*.

Le da v svoji ustvarjalni suverenosti ni dopustil, da bi do nasilne poroke med njegovo, to je, Markovo Bogomilo-Marjeto in imenitnim bogatašem gospodom Mercijem sploh prišlo in da bi tako njen grabežljivi oče Sambucco združil svoje bogastvo z njegovim. Rajši je dal duška svoji maščevanjaželjnosti s potopom vsega bogastva in ženina Mercija hkrati z maščevalcem Markom samim, povrh pa še s samomorom Marjetinega očeta in z njeno lastno smrtjo.

Kljub tolikšni krvoločni osveti in dolgoveznemu uvodnemu opisu Pole, očitno prepisanemu iz kakšnega učbenika, ki k zgodbi nikakor ne spada, pa je tá sveže dinamično, tutam skoraj očarljivo prikazana. Avtor že v tej prvi zaključeni pripovedni objavi ni mogel skriti svojega ustvarjalnega talenta, ki ga izdaja izredna življenjska polnost in osebna prizadetost do snovi.

Vse to se kaže tudi v naslednji novelici *Meine Schwester Elisa*,⁹¹ čeprav je ta nastala le kot nemška naloga za šolo in očitno ni bila namenjena javnosti.

⁹⁰ TZD I² (objava z vnanjim komentarjem).

⁹¹ TID I (objava z vnanjim komentarjem).

Kakor vse drugo pripovedno delo Tavčarjevega prvega ustvarjalnega obdobja, ki je nastalo po Emilijini poroki, se tudi to zadnje zaključuje s smrtjo. To pot izhira avtorjeva fingirana starejša sestra Liza na dan, ko bi se morala poročiti z neljubim bogatašem in se ločiti od ljubimca.

Čeprav je tu jasno izražena Tavčarjeva srčna tragedija, je hkrati spretno prekrita. Zatekel se je spet z vso ljubeznijo v svoj poljanski dom, premagal s tem osamljenost in se tako lahko objektiviziral. Pravzaprav je to njegovo prvo delo, kjer se mu je osebno prizadetost popolnoma posrečilo preliti v stvarno podobo, fantazijsko predelano iz elementov dejanskega sveta. Če se črtici Madama Avrelija oziroma Amalija in Nasproti stari palači še prevešata v subjektivno čustvenost in prav s tem v tistem času pri nas tik pred Stritarjevim prvim leposlovnim proznim nastopom uvajata nekaj elementov kasnejšega modernizma, pa je v tej zadnji novelici vnanje dogajanje že uravnoteženo z notranjim. Podobna uravnotežitev se je avtorju tu bolj posrečila kakor pa v Maščevanju, ki ni le prenatrpano z vnanjim uvodnim opisom, marveč je še pregneteno z nepristno fabulistikom.

Tu pa se že kaže Tavčarjev pristni domači svet, zaokrožen v enotno zgodbo. Avtorjev dom »pri Kosmu« je v zgoščenem izrazu nazorno orisan: »Očetova hiša je stala visoko na hribu, spredaj jo je obdajal sadni vrt, zadaj pa se je vzpenjal po gorskem grebenu veličasten gozd mogočnih hrastov in kostanjev. Spodaj v dolini šumi Poljanščica, izmed drevja pogledujejo sive vaške strehe, čisto blizu sosedova, krita s slamo.« Vendar je opisnost skrčena na minimum in podrejena dokaj napetemu čustveno prepojenemu dogajanju. Eliza oziroma Liza je podana s tolikšno prisrčnostjo, kakor lahko doživlja mlajši brat ljubo starejšo sestro ali še laže mehak otrok ljubljeno mater; in res spominja na oris matere v Avreliji. Hkrati pa je njen odnos do sosedovega Jakoba tako podoživet, kot da zadeva avtorja samega. Izraz pa je eksakten, brez sentimentalne navlake, kakor se je bil pač Tavčar sposoben spretno izražati v nemščini. Vsekakor je bila tudi zasluga njegovega profesorja nemščine, politično tako zasovraženega, umsko pa izredno bistrega liberalca Antona Heinricha, da ga je bil sposoben tako izoblikovati. V slovenskem izražanju je zaostajal in se ni mogel osvoboditi neke konservativne patine, ki je utegnila vsebovati tudi košček Marnovega zastarelega pouka.

Prvo obdobje Tavčarjeve ustvarjalnosti zajema njegovo delo od prvih začetkov leta 1865 do leta 1869, ko je z novelico *Moja sestra Liza*, objavljeno 29. decembra 1868, zaključeno njegovo začetništvo. K temu začetništvu je bilo pač treba pritegniti tudi to zadnjo, najzrelejšo stvarco, ne samo, ker je pisana v nemščini, marveč ker tudi ne vemo, koliko ni vanjo posegel nož ali svinčnik zrelega vzgojitelja. Sicer pa nastopi z naslednjim letom 1869 globlja zarez, ki opravičuje skupno obravnavo vsega dotedanjega Tavčarjevega dela.

To prvo njegovo leposlovno šestletje je z izjemo treh ljudskih pripovedk domala vse posvečeno Bogomili. Zato zreali razvoj njegove ljubezni z raznimi dramatičnimi sunki in s tragičnim zaključkom in je pravzaprav ena sama izpoved rosnega mladostnega žarenja. To ni bil poblisk, marveč plamen, ki se je še dve nadaljnji desetletji dušil in skoraj do konca življenja utrinjal.

Zdi se, da je dvojico nerazvezljivo notranje vezal, in če se ni mogla ujeti, je bil vzrok vnanji, družbenogospodarski, ne notranji, kljub temu, da je bil Tavčar po tedanjih družabnih običajih za Bogomilo premlad.

Z naivnimi začetniškimi sredstvi je avtor to situacijo takole razpredel v Sambuccovem razmišljanju: »V dveh dneh pride gospod Mercì in jaz združim svojo hišo z njegovim imenitnim in bogatim posestvom. Marjeta ... ta mora biti njegova, četudi ne bi hotela. Ali nisem jaz njen oče? — Ona mora privoliti! Sreča, per dio santo, kje ji cvete večja sreča nego tukaj? — Čemu je tako zamišljena? Kajpada, Marko, to je dečko! E, bien, kaj mlada ljubezen, čudna ljubezen, mlade oči, neskušene oči! Le revščina človeka strezni, kaj bi z njim počela? Da bi morda jaz svoj denar, svoje imetje temu beraču izročil! Ne, nikoli; ona mora privoliti k tej zvezi, Marko pa, ta hribovski Čič, naj si izbere gorjanko. Enako z enakim. Zanj je Marjeta premogočna, razvila se je ta cvetica za drugega. Marko je enak nočnemu metulju, mora jo kdo drugi privedi na beli dan. Ona mora uživati svoje premoženje. — In srčni mir? — Ta, per diavolo, že pride s časom. Navada je druga priroda.«⁹² — Absurdne je situacijo razpredel kasneje v Mrtvih srcih.

Prav ta zavest družbene zapostavljenosti pa je bila za Tavčarjevo ambicijo najmočnejši sunek, ki ga je vse huje silil ne le k študiju, mar-

⁹² TZD I², 318.

več tudi k leposlovnemu uveljavljanju, v naslednjem obdobju pa tudi že k političnemu vzponu po lestvici meščanskega ugleda.

Toda čeprav se je z voljo in talentom med nami razmeroma zgodaj povzpел do osrednje veljave, si še v letu 1884, ko je v Ljubljani dosegel samostojno advokaturu, ni mogel zbrisati iz spomina neke poniževalne mladostne zagrenelosti, morda še hujše od ljubezenske izgube same:

Ljubezni prve vzor v togoti
Zasmeh umoril je svetâ.

Ta verza iz prve Jesenske pesni nakazuje nov problem, ki zanj še ni bilo mogoče najti dovolj pojasnila. Morebiti je ključ zanj v presretljivem orisu tragičnega zaključka Bogomirovega dvojnika Filipa Tekstorja. Najbrž je tudi mladi Tavčar, borec se za svojo plemenito ljubezen, podlegel prostaštvu podobno kakor Filip Tekstor.

To doživetje absurdne zmage krivice in prostaštva se je v njem stopnjevalo do zaključka Mrtvih src. Šele tu je zmogel dati duška osrednjemu gnevu. Prav ta gnev, ki mu sprva še ni bil izrazljiv, pa ga je v drugem ustvarjalnem obdobju dokaj oropal tradicionalnih idealov in ga pahnil skoraj v rebelstvo. Od tod njegov tedanji nihilizem, ki mu je narekoval za tisti čas povsem novo, današnjemu času ustrezajočo izpovednost. Takšna izpovednost pa se v tem našem prvem obdobju še ne pojavlja. To je še vklenjeno v varno tradicijo, čeprav že izpoved erotičnosti kot take ni nepogumno dejanje spričo tedanje jeranovske ozko-grudnosti. Tem pogumnejše, ker je od doma versko trdno vzgojeni šolar in dijak rasel pod nadzorstvom dveh stricev duhovnikov.

Sprva razen Levstikovih in Prešernovih pesmi za to ni imel druge literarne pobude kakor kvečjemu nekaj Jenkovih iz Slovenskega glasnika, preden ni izšla njegova zbirka. Ta mu je bil po izboru snovi in izraznih sredstvih najbližji, čeprav o kakšnem posnemanju ni moč govoriti. Tavčar je bil že od prvih početkov tako samorastel, sebe poln, da se dá pri njem le v izjemnih primerih odkriti tuj vpliv. Nekoliko močnejše se je dal kasneje vplivati od Heineja, ki ga je po lastni izjavi prebiral že pod šolsko klopjo.⁹³ Heinejevske lahkotne igrivosti pa v Tavčarjevih pesmih tega obdobja še ni, kakor mu v tem času manjka tudi še vsakršna ironija. Tradiciji in ljubezenskemu ter narodnostnemu idealu zvesto vdanemu fantu je bilo takrat še z vsem tem prihanjeno. Povzpел

⁹³ TZD VIII, 15.

pa se je že takrat do nekih samostojnih pogledov, ki so mu omogočali presojanje in obsojanje votlega domačega meščanstva. Že od početka se je zavedal globoke prednosti duhovnega bogastva in se je s tem postavil v boj proti lahkoživemu zapravljanju duhovnih talentov. V tem pomenja most od Prešernovega hotenja k »moderni«.

Potem ko je z lahkoto premagal začetno avanturistično fabulativnost in čitalniško klišejskost, se je pričel realistično razvijati v preprostega, iskrenega izpovedovalca življenja, ki ga je takrat vznemirjalo.

Emilijina poroka je pomenila za njegovo delo dovoljšnjo zarezo, vendar ne tolikšne, da bi lahko odločala o nečem povsem novem. Z resnejšo prozo in dramatiko je pričel že poprej, le da bi bilo oboje teklo brez te čustvene poglobitve najbrž bolj po tujih (jurčičevskih, shakespearskih idr.) tirih naprej, s tem usodnim udarcem pa se je samorastlo zasekalo. Dramatiko je začasno sicer opustil, liriko skoraj zavrgel, zato pa njegova pripoved raste v liričnost in v dramatično napetost s tolikšno ekonomiko in logično urejenostjo izraza, da predstavlja na zaključku že skoraj dozorelo delo. Kaže namreč že očarljive poteze umetnika, ki se je sposoben izražati v podobah s prenosom oseb, dejanj in izraza.

Čeprav se je že v tem času sposoben objektivizirati, je nosilec dejanja kot glavni junak vendarle vselej on sam. To obdobje je pač še izrazito subjektivno, saj se avtor preko sebe le izjemoma in le pod tujim vplivom (Jurčič, Shakespeare, Malavašič) s precejšnjo težavo, torej prisiljeno kdaj povzpne. Zato občuti le lastno bolečino in je tudi humorju le prisiljeno in neprepičljivo dostopen.

Ker je to prvo mladostno delo izraz najrahločutnejše ljubezenske prizadetosti, je Tavčar skrivnost avtorstva skrbno očeval zase in se najbrž nikomur ni izdal. Nasprotno, skrival se je za značkami in psevdonimi, ki so jih istočasno deloma uporabljali tudi drugi avtorji. Morda je za to vedel kak urednik ali enako stremeč mladostni tovariš (Ludvik Tomšič? Blaž Jereb? Ivan Mohorčič?), vendar o tem ni do danes znanih nikakršnih dokumentov.

Kasneje se je Tavčar iz sebe kot pesnika norčeval in je domala vso svojo prvo šestletno ustvarjalnost pred javnostjo zamolčal ali potvoril. Očitno jo je skušal z Bogomilo vred za vselej pokopati in je s tem speljal našo dozdanjo literarno zgodovino na slepo pot.

Vendar ostane Bogomilina sled v njegovem delu občutna. Vse naslednje desetletje ga bo še oplajala in tudi kasneje se bo oglašala kot eno najnežnejših, najbolj poetičnih bitij v našem pripovedništvu, kot

čudežno rosna téma v variacijah: kot Klara, Avrelija, Helena, Margareta, Leonora, Amalija, Marija-Ana, Serafina, Olga, Ana, največkrat Ana. In enkrat samkrat kot Emilija. Kajti to ime si bo kot pesniško ime v naslednjih dveh ustvarjalnih obdobjih prisvojil Tavčar sam, saj bo skoraj vsa ustvarjalnost naslednjih dveh šestletij rastla iz sladkogrenkih sanj Ęmila Leona o izgubljeni Bogomili.

Резюме

Историки словенской литературы до сих пор придерживались мнения, что началом писательской деятельности Ивана Тавчара является 1867 г. (четвертый класс гимназии в Новом месте) на основании его интервью с Изидором Цанкарсом (Обиски, 1920 г., стр. 141). В то же время считалось, что он только время от времени сочинял стихи. Редактору Собрания сочинений Тавчара уже в определенной степени удалось опровергнуть оба эти предположения в примечаниях к первой и восьмой книгам. В результате новых исследований представилась возможность ознакомиться с до сих пор совсем неизвестными произведениями Тавчара и разъяснить отчасти уже известные произведения первого периода его творчества с 1863—1869 гг.

Почти все эти произведения посвящены Богомиле, как он называл в них Эмилию Терпинц, дочь крупного словенского помещика, землевладельца и промышленника того времени. В 1867 г., будучи несовершеннолетней, она вышла замуж за богатого купца Иоганна Баумгартнера.

Будучи талантливым учеником гимназии, Иван Тавчар, юноша бедного крестьянского происхождения, чувствовал свое неравноправное общественное и национальное положение по сравнению со своей избранницей, которая вращалась в высшем свете. Уже в первом классе гимназии в юношеских стихотворениях к чувству любви он присоединял и национальное чувство, вполне сознавая свое духовное превосходство перед ханжеским и пустым барством. После замужества Эмилии автор уничтожил неопубликованные стихи, прервал работу над частично ей посвященным драматическим отрывком, а своей боли дал волю в первых лирических очерках и новеллах.

Беллетристические начинания этого периода (1863—1869 гг.) еще отчасти незрелы, однако они превосходят уже уровень произведений его товарищей и по своей глубине, правдивости и искренности чувств уже свидетельствуют о самородном таланте. Появление удачных, обобщенных образов в его произведениях и способность не выдвигать на первый план свою собственную судьбу уже в этот период дает нам право подозревать в нем будущего реалистического писателя. Однако, в этот период он выступает еще, главным образом, как выразитель своих личных чувств,

который еще не в состоянии отказаться от своего «я» и своего собственного горя. И эта тема займет такое же место в произведениях следующего периода его творчества, когда он станет известным как один из первых значительных словенских новеллистов. До конца же он рассчитался со своим горем отчасти комически, а отчасти трагически лишь в период с 1875—1881 г., когда у него появился более оптимистический взгляд на окружающий его мир и его творчество окрасилось в более светлые, яркие тона. Только тогда он стал способным завершить центральный роман своей юности «Мертвые сердца», который он вынашивал весь этот период от первых стихов, посвященных Богомиле.

Эта любовь, которая всю жизнь была источником его творческого вдохновения и сверкала как изумруд, переливаясь всеми своими гранями, осталась, однако, столь сокровенной, что не могла стать достоянием кого бы то ни было. Поэтому он не рассказал о ней и в интервью с Изидором Цанкаром. Последний даже не спросил писателя о его стихотворном труде. Поэтому эти стихотворения наряду с некоторыми прозаическими юношескими произведениями оказались скрытыми под чужими, на первый взгляд, инициалами и псевдонимами.